

dr Anna Więcek-Durańska

(Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Psychologii, Zakład Psychologii Klinicznej Człowieka Dorosłego)

Psychospołeczne czynniki ryzyka zachowań niezgodnych z prawem młodzieży

ABSTRAKT

Przestępczość jest złożonym zjawiskiem społecznym, istotnym dla całego społeczeństwa. Dlatego też od lat podejmuje się działania mające na celu poszerzenie wiedzy o czynnikach odpowiedzialnych za zachowania polegające na przekraczaniu norm przez uczestników życia społecznego oraz poszukiwaniu takich czynników, które odgrywają rolę pozytywną (chroniącą). W zależności od wiodącego nurtu badawczego, czynników takich poszukiwano w cechach indywidualnych jednostki lub też w środowisku zewnętrznym (rodzina, środowisko lokalne). Wiele badań poświęcono również weryfikowaniu zewnętrznych oznak czy genetycznych odchyleń wskazujących na predyspozycje do zachowań przestępczych. Nie bez znaczenia wydają się także czynniki neurobiologiczne, a w szczególności rozpowszechnienie zaburzeń psychicznych w populacji. Aktualnie trendy w prowadzonych badaniach czerpią z dorobku wielu dziedzin. Podkreśla się jednak, że każde zachowanie człowieka determinowane jest nie tylko przez jego osobowość, ale również przez środowisko, w jakim się znajduje.

Problematyka przestępczości jest tym ważniejsza, gdy zjawisko to dotyczy dzieci i młodzieży. Analiza dostępnych danych statystycznych dotyczących czynów karalnych popełnianych przez nieletnich wskazuje, że kwestia ta stanowi istotny problem społeczny. W 2015 roku w statystyce sądowej odnotowano ponad 12 tys. czynów karalnych popełnianych przez nieletnich sprawców oraz ponad 14 tys. orzeczeń sądowych w sprawach nieletnich w związku z demoralizacją. Ponadto, nie bez znaczenia wydaje się obniżający się wiek młodzieży wchodzącej „na drogę przestępczą”.

Celem badań była ocena rozpowszechnienia oraz analiza uwarunkowań tzw. „czynników ryzyka” w etiologii czynów przestępczych. Aby przeprowadzić analizę uwarunkowań przeprowadzono badania samoopisowe młodzieży, wywiady oraz testy psychologiczne, a uzyskany szeroki materiał empiryczny pozwolił na wychwycenie pewnych cech charakterystycznych oraz różnic pomiędzy młodzieżą, która przyznała się do popełnienia przestępstwa oraz tymi, którzy takich doświadczeń nie mieli.

Opracowanie składa się z dwóch części. Pierwsza stanowi teoretyczne uzasadnienie podjętej tematyki badań. Druga natomiast ma charakter empiryczny i obejmuje opis metody, a także uzyskane wyniki badań wraz z ich omówieniem i interpretacją. Badanie przeprowadzone zostało na grupie uczniów w wieku 15-19 lat, przy wykorzystaniu trzech metod badawczych (kwestionariusza samoopisowego, testów psychologicznych oraz wywiadu).

Wprowadzenie

Przestępczość jest złożonym zjawiskiem społecznym, istotnym dla całego społeczeństwa. Dlatego też od lat podejmuje się działania mające na celu poszerzenie wiedzy o czynnikach odpowiedzialnych za zachowania polegające na przekraczaniu norm przez uczestników życia społecznego oraz poszukiwaniu takich czynników, które odgrywają rolę pozytywną (chroniącą). W zależności od wiodącego nurtu badawczego, czynników takich poszukiwano w cechach indywidualnych jednostki lub też w środowisku zewnętrznym (rodzina, środowisko lokalne). Wiele badań poświęcono również weryfikowaniu zewnętrznych oznak czy genetycznych odchyłeń wskazujących na predyspozycje do zachowań przestępczych. Nie bez znaczenia wydają się także czynniki neurobiologiczne, a w szczególności rozpowszechnienie zaburzeń psychicznych w populacji. Aktualnie trendy w prowadzonych badaniach czerpią z dorobku wielu dziedzin. Podkreśla się jednak, że każde zachowanie człowieka determinowane jest nie tylko przez jego osobowość, ale **również przez środowisko, w jakim się znajduje**¹.

Problematyka przestępczości jest tym ważniejsza, gdy zjawisko to dotyczy dzieci i młodzieży. Analiza dostępnych danych statystycznych dotyczących czynów karalnych popełnianych przez nieletnich wskazuje, że kwestia ta stanowi istotny problem społeczny. W 2015 roku w statystyce sądowej odnotowano ponad 12 tys. czynów karalnych popełnianych przez nieletnich sprawców oraz ponad 14 tys. orzeczeń sądowych w sprawach nieletnich w związku z demoralizacją. Ponadto, nie bez znaczenia wydaje się obniżający się wiek młodzieży wchodzącej „na drogę przestępczą”². W literaturze przedmiotu zwraca się również uwagę, że zachowanie przestępcze może być jednym z symptomów zaburzeń zachowania, a według danych epidemiologicznych może ono dotyczyć nawet od 5 do 8% populacji młodzieży³.

W myśl obowiązujących przepisów osoba, która nie ukończyła 17 roku życia nie jest zdolna do ponoszenia winy, a tym samym niezdolna jest do popełnienia przestępstwa, popełnia tylko czyn zabroniony pod groźbą kary (czyn karalny) i nosi miano nieletniego.

W polskim prawie szczegółowo zakres, zasady oraz sposób postępowania z nieletnimi określa Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich z (w skrócie upn)⁴. Ustawa określa, jakie działania należy przedsięwziąć w sytuacji, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub gdy dopuścił się czynu karalnego jak również definiuje pojęcie nieletniego. W świetle ustawy pojęcie „nieletni” może być stosowane wobec trzech kategorii osób⁵, które:

¹ J. Koziński, *Nowe Idee w Psychologii*, GWP, Gdańsk 2009.

² J. Włodarczyk-Madejska, *Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych*, Warszawa 2016, https://www.iws.org.pl/pliki/files/W%C5%82odarczyk-Madejska%20J_Stosowanie%20%C5%9Brodka%20wychowawczego.pdf, s. 37. [dostęp: 30.12.2017]

³ P. J. Frick, Developmental Pathways to Conduct Disorder, „*Child Adolescent Psychiatric Clinic North America*” 2006, 15, s. 311-331.

⁴ Dz. U. 1982 nr 35 poz. 228.

⁵ Por. art. 1§1 upn.

- nie ukończyły 18 roku życia, lecz zostały podjęte wobec nich działania mające na celu zapobieganie lub zwalczanie demoralizacji;
- ukończyły 13 lat, ale przed ukończeniem 17 roku życia dopuściły się popełnienia czynu karalnego;
- nie ukończyły 21 roku życia, a wobec których wykonywane są środki wychowawcze lub poprawcze orzeczone przez sąd.

W preambule do upn wymienia się jej trzy podstawowe cele, a mianowicie: dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia tym nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem oraz umacnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich⁶. Jednak naczelną zasadą przyświecającą całej ustawie jest kierowanie się przede wszystkim dobrem nieletniego. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że sam fakt popełnienia czynu karalnego przez nieletniego nie jest jednoznaczną przesłanką do zastosowania wobec niego środków wychowawczych czy poprawczych, jeśli nie są one związane z jego demoralizacją⁷. Dlatego też w postępowaniu z nieletnim bierze się pod uwagę jego osobowość, wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju fizycznego jak i psychicznego. Nie bez znaczenia są również cechy jego charakteru, zachowanie oraz przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska, a także warunki i okoliczności towarzyszące jego wychowaniu (art. 3 upn)⁸.

Pojęcie demoralizacji nie zostało szczegółowo zdefiniowane w polskim prawie⁹. W ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 4§1) wymienia się jedynie niektóre z jej przejawów. Są nimi: naruszanie zasad współżycia społecznego, dokonywanie czynów zabronionych prawem, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo czy udział w grupach o charakterze przestępczym. Wymienione kategorie zachowań nie tworzą wyczerpującego katalogu symptomów demoralizacji. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że w świetle unormowań prawnych demoralizacja oznacza intensywną i względnie trwałą postać nieprzystosowania społecznego. Podkreśla się, że jest to proces polegający na odchodzeniu od obowiązujących w społeczeństwie wartości i norm, często przejawiający się przez zachowania niezgodne z prawem¹⁰. W piśmiennictwie spotkać można uwagę, że demoralizacja nie nawiązuje i nie uwzględnia właściwości psychologicznych zjawiska, pomija w szczególności występowanie czynników zewnętrznych mogących mieć wpływ na występowanie oraz stopień nasilenia symptomów świadczących o nieprzystosowaniu¹¹. Podkreśla się również, że analizowanie symptomów świadczących

⁶ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*. Wolters Kluwer business, Kraków 2005, s. 15.

⁷ *Ibidem*.

⁸ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce*. Zakamycze, Kraków 2001.

⁹ J. Włodarczyk-Madejska, *Stosowanie środka wychowawczego...*, s. 8.

¹⁰ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu...*

o demoralizacji w oderwaniu od właściwości psychologicznych samego nieletniego jest powierzchniowe i może być wynikiem zewnętrznych lub przypadkowych okoliczności, niemających nic wspólnego z demoralizacją¹².

Czynami karalnymi nieletnich w świetle upn (art. 1§ 1) są czyny zabronione przez ustawę, jako przestępstwa albo przestępstwa skarbowe lub niektóre określone wykroczenia (przeciwko porządkowi publicznemu, bezpieczeństwu w ruchu drogowym lub mieniu) popełnione przez nieletnich w wieku 13 do 17 lat. Tak, więc czyny karalne są to zachowania, które zagrożone są karą, a reakcją na ich czyny jest zastosowanie środków przez sąd rodzinny¹³.

Tylko w wyjątkowych sytuacjach nieletni, którzy dokonali czynu karalnego po ukończeniu 15 roku życia, a przed ukończeniem 17 lat mogą odpowiadać przed sądem karnym. Ustawodawca szczegółowo określa w art. 10§2 k.k. katalog czynów oraz przesłanki odpowiedzialności nieletnich na zasadach jak dorośli¹⁴.

Dla zachowania poprawności terminologicznej warto podkreślić, że w niniejszym artykule użyto pojęcia młodzież, wychodzącego poza definicję nieletniego. Fakt ten związany był nie tylko z najnowszym trendem kryminologicznym, w którym zastępuje się pojęcia „przestępczość nieletnich” pojęciem „przestępczość młodzieży”¹⁵, ale i z faktem, że w badaniu uczestniczyli uczniowie w wieku 15-19 lat. Podążając za Anną Kossowską, która zwróciła uwagę, że zastąpienie pojęć jest odpowiedzią na szersze spojrzenie na uwarunkowania przestępczości młodych ludzi,¹⁶ wydaje się również właściwe uwzględnianie wśród młodzieży szkolnej uczniów powyżej siedemnastego roku życia.

Celem badań była ocena rozpowszechnienia oraz analiza uwarunkowań tzw. „czynników ryzyka” w etiologii czynów przestępczych. Aby tego dokonać przeprowadzono badania samoopisowe młodzieży, wywiady oraz testy psychologiczne, a uzyskany szeroki materiał empiryczny pozwolił na wychwycenie pewnych cech charakterystycznych oraz różnic pomiędzy młodzieżą, która przyznała się do popełnienia przestępstwa oraz tymi, którzy takich doświadczeń nie mieli.

¹¹ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich...*, s.45-46.

¹² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001, s. 317 i n.

¹³ V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.

¹⁴ Szerzej: B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, A. Więcek-Durańska, *Odpowiedzialność nieletnich przed sądem rodzinnym lub na zasadach określonych w art. 10§2 k.k. – Analiza kryminologiczna*, „Archiwum Kryminologii” 2012, tom XXXIV . Więcek-Durańska, *Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym – wybrane zagadnienia*, „Prawo w Działaniu”, sprawy karne, 16/2013.

¹⁵ J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich i sądowa reakcja na nią w świetle danych statystycznych*, w: (red.), K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst, *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Warszawa 2017.

¹⁶ A. Kossowska, *Makrospołeczne uwarunkowania przestępczości młodzieży – zarys problemu*, w: (red.), A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.

Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej przedstawiono zarys czynników ryzyka zachowań niezgodnych z prawem młodzieży. W drugiej omówiono uzyskane wyniki badań własnych¹⁷.

1. Czynniki ryzyka zachowań niezgodnych z prawem młodzieży

Pojęcie „czynniki ryzyka” nie jest nowe. Pojawiło się już w ubiegłym stuleciu początkowo jednak związane było tylko z medycznym wymiarem zdrowia jednostki. Sukcesy na polu profilaktyki chorób przyczyniły się do rozwoju badań i rozpowszechnienia zainteresowania nad czynnikami ryzyka w innych obszarach, nie tylko bezpośrednio związanych ze zdrowiem fizycznym ale i społecznym takich jak uzależnienia czy przestępczość.

Przez czynniki ryzyka rozumieć można pewne właściwości indywidualne jednostki, cechy środowiska oraz wzajemne interakcje pomiędzy nimi¹⁸. W sensie statystycznym natomiast czynniki ryzyka są właściwościami, które współwystępują z nieprawidłowym zachowaniem lub poprzedzają w czasie jego powstawanie.

Na podstawie wiedzy o czynnikach ryzyka można starać się oszacować wystąpienie pewnych negatywnych zjawisk w tym m.in. zachowań młodzieży niezgodnych z prawem. Podkreślić jednak należy, że pojawienie się tzw. czynników ryzyka nie musi nieuchronnie prowadzić do negatywnych konsekwencji, ale jak wskazuje się w literaturze zwiększają one ryzyko ich wystąpienia¹⁹. W przypadku zachowań młodzieży niezgodnych z prawem trudno jest wyodrębnić jeden decydujący czynnik. Najczęściej wymienia się całą ich gamę i są one związane z cechami indywidualnymi jednostki, cechami środowiska rodzinnego, lokalnego oraz szkolnego. Dodatkowo podatność młodego człowieka na oddziaływanie czynników ryzyka może zmieniać się w zależności od okresu rozwojowego. W okresie prenatalnym ekspozycja dziecka na czynniki ryzyka (np. palenie papierosów przez matkę w ciąży) zwiększa ryzyko pojawienia się zaburzeń zachowania dziecka²⁰. W okresie wczesnego dzieciństwa natomiast ryzyko rozwoju późniejszych problemów zwiększa się, gdy dziecko ma „trudny temperament”, który charakteryzuje się impulsywnością, skłonnością do demonstrowania złości oraz agresywnością. W połączeniu z pewnymi cechami funkcjonowania rodziny np. nadużywaniem alkoholu przez opiekunów, zaniedbywaniem potrzeb dziecka (fizycznych lub emocjonalnych), nieprawidłowymi praktykami wychowawczymi (zbyt surowymi lub liberalnymi) tworzy się niekorzystne połączenie czynników mogące zakłócić prawidłowy społeczny i emocjonalny rozwój dziecka.

¹⁷ Przedstawione wyniki są częścią szerokich badań zamieszczonych w pracy doktorskiej autorki zatytułowanych „*Biologiczne i psychospołeczne czynniki ryzyka zachowań niezgodnych z prawem młodzieży*”.

¹⁸ K. Ostaszewski, A. Rustecka-Krawczyk, M. Wójcik, *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów I-III, RAPORT dla szkół i władz oświatowych Warszawy z realizacji drugiego etapu badań p.n. „Rola czynników ryzyka i czynników chroniących w rozwoju zachowań problemowych u młodzieży szkolnej. Badania warszawskich gimnazjalistów”*. http://www.parpa.pl/download/Raport_IPiN_2009_07MAC_popr%20final.pdf [dostęp: 30.12.2017]

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

W okresie przedszkolnym i wczesnoszkolnym zwraca się uwagę na zachowania agresywne, które wskazują na pewne trudności w relacjach społecznych dziecka. W przyszłości mogą być predyktorem różnych problemów m.in. zachowań niezgodnych z prawem. W okresie dojrzewania zdecydowanie wzrasta znaczenie wpływu rówieśników (środowiska lokalnego oraz szkolnego). Nierzadko pojawiają się pierwsze zachowania polegające na eksperymentowaniu z substancjami psychoaktywnymi, kontakty z młodzieżą popełniającą przestępstwa czy też inne zachowania ryzykowne. Przy braku odpowiedniego wsparcia, ale też i kontroli ze strony opiekunów młody człowiek zdany jest na własne możliwości poradzenia sobie z sytuacją. Do ważnych czynników ryzyka w okresie dojrzewania zalicza się również ekspozycję na przemoc (w szkole, w domu, w środowisku lokalnym) zarówno ze strony rówieśników jak i osób dorosłych. Jak się podkreśla w literaturze²¹ dojrzewanie jest specyficznym i trudnym okresem, ponieważ może dojść do kumulacji czynników ryzyka i w efekcie do eskalacji zachowań niepożądanych, w tym niezgodnych z prawem.

W niniejszym artykule mowa jest głównie o czynnikach ryzyka, co nie oznacza, że czynniki chroniące są marginalizowane lub pomijane. Wręcz przeciwnie większość analizowanych w opracowaniu czynników może pełnić, a nawet pełni dwojaką rolę. Z jednej strony ich deficyty mogą być traktowane są jako sprzyjające pojawieniu się różnego rodzaju zaburzeń lub zachowań niepożądanych, z drugiej jednak strony ich prawidłowe ukształtowanie może pełnić funkcję chroniącą.

1.1. Czynniki ryzyka związane z funkcjonowaniem rodziny

Według definicji rodzina jest podstawową grupą społeczną, składa się z rodziców i dzieci, członkowie rodziny pozostają ze sobą w bliskim kontakcie i wzajemnie ze sobą współdziałają. Jej cechą charakterystyczną jest więź formalna, wspólnota materialna, mieszkaniowa oraz pełnione przez nią funkcje (m.in. prokreacyjna, społeczna, kulturowa, gospodarcza). W literaturze spotyka się również metaforyczne określenie, że jest ona „bramą do społeczeństwa”²².

Ogólny rozwój dziecka jest wynikiem predyspozycji genetycznych, dojrzewania fizjologicznego, kontekstu ekonomicznego jak również oddziaływania społecznego, a przede wszystkim rodzinnego²³. Dla dziecka wychowywanego w rodzinie to właśnie najczęściej rodzice są pierwszymi wzorami osobowymi. Więż dziecka z rodzicami uruchamia pierwszy mechanizm identyfikacji²⁴. W początkowym okresie życia dzieci naśladują rodziców wiernie, a później w dużej mierze identyfikują się z nimi. Obserwacja pewnych modeli zachowania wzbogaca

²¹ *Ibidem*

²² M. B. Pecyna, *Rodzinne uwarunkowania zachowania dziecka w świetle psychologii klinicznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998, s. 38.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, s. 37.

możliwy wachlarz zachowań dziecka o nowe rodzaje postępowania²⁵. Podkreśla się, że wzorzec interakcji rodzic – dziecko jest podstawowym czynnikiem zaburzającym lub stabilizującym rozwój podstawowych struktur psychicznych dziecka²⁶.

Gdy dziecko znajduje się w sprawnym wychowawczo i korzystnym dla jego rozwoju środowisku jest pogodne i prawidłowo się rozwija, ponieważ dominują w nim optymistyczne emocje i dobre przystosowanie do otoczenia²⁷. U dzieci wychowywanych w rodzinach kochających dominuje przeżywanie pozytywnych emocji, ponieważ to dorośli chronią je przed negatywnymi przeżyciami²⁸. Podkreślić należy, że dla prawidłowego rozwoju dziecka najkorzystniejsza, a wręcz niezbędna jest równowaga pomiędzy przeżywaniem zarówno pozytywnych, jak i negatywnych emocji. Ważnym elementem modyfikującym rozwój osobowości dziecka jest układ wewnętrzny stosunków w rodzinie.

Niekiedy w relacjach dziecka z rodzicami pojawiać się mogą problemy, najczęściej spowodowane niemożnością wzajemnego porozumienia się. Wraz z brakiem porozumienia pojawiają się pierwsze kłótnie, próby oderwania się psychicznego od nich, ucieczki z domu lub przyłączenie się do grup społecznie nieaprobowanych, a nawet dokonywanie czynów karalnych²⁹.

Podkreślić należy, że istotne znaczenie na dokonywanie czynów karalnych przez nieletnich odgrywa również sytuacja społeczno-ekonomiczna rodziny oraz miejsce zajmowane przez rodzinę w strukturze społecznej³⁰. Status ekonomiczny rodziny wpływa na to, czy nieletni będzie w stanie w ramach rodziny zaspokajać swoje potrzeby oraz czy będzie miał zapewnione podstawowe dobra potrzebne do rozwoju osobistego. Podkreśla się, że to właśnie potrzeby są ważnym stymulatorem wpływającym na zachowanie dziecka. Ponieważ nie wszystkie i nie zawsze mogą być zaspokojone prowadzi to do napięcia emocjonalnego. Towarzyszą mu emocje zdenerwowania, przygnębienia oraz może prowadzić do odczuwania poczucia krzywdy lub doznanego zawodu. Jak się podkreśla w literaturze dziecko powstrzymywane w swoim dążeniu do celu może reagować natychmiast lub też mogą się w nim wytwarzać pewne postawy niepewności o bardziej trwałych konsekwencjach. Inną formą reakcji na frustrację jest agresja, która może być skierowana bezpośrednio na osoby lub na rzeczy³¹.

Praktyki wychowawcze w rodzinie

W literaturze podkreśla się, że zachowania niezgodne z prawem młodzieży pojawiają się często w rodzinach, w których nastąpiło niewłaściwe ukształtowanie ról społecznych lub ich niewłaściwe pełnienie³². Niewłaściwe pełnienie ról społecznych polega na niepodejmowaniu przez

²⁵ *Ibidem*, s. 61.

²⁶ M. Płopa, Anxiety dynamics in sea isolation: Family determinants. „*Polish Journal of Social Science*”, 2(1), s. 243.

²⁷ M. B. Pecyna, *Rodzinne uwarunkowania zachowania dziecka...*, s. 47.

²⁸ *Ibidem*, s. 48.

²⁹ *Ibidem*, s. 53.

³⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 326.

³¹ M. B. Pecyna, *Rodzinne uwarunkowania zachowania dziecka...*, s.228 i n.

³² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 333 i n.

członków rodziny działań, których oczekują od nich inni członkowie np. niedostarczanie środków finansowych potrzebnych na utrzymanie domu. Natomiast niewłaściwe ukształtowanie roli polega np. na pełnieniu przez jednego członka rodziny zarówno roli matki jak i ojca.

Niewłaściwe pełnienie ról społecznych w rodzinie może wywoływać u młodego człowieka negatywne obciążenie emocjonalne. Jeżeli do tego pojawią się jeszcze inne czynniki obciążające, np. konflikty w rodzinie, przemoc czy alkoholizm jednego z rodziców, to sytuacja taka może wywołać pojawienie się motywacji do zachowań niezgodnych z prawem. Ziemska podkreśla, że przeplatanie się wykonywanych ról przy równej ocenie ich ważności może doprowadzić do frustracji, konfliktu wewnętrznego oraz do częściowego lub nawet całkowitego wycofania się z pełnienia ról rodzicielskich. Każda z tych ewentualności ma niekorzystny wpływ na stosunki emocjonalne pomiędzy członkami rodziny, a w szczególności na dziecko. Wszelkie zaburzenia w zachowaniu się dziecka bardzo często świadczą właśnie o różnych napięciach w rodzinie³³. W rodzinie, w której jej członkowie są dobrze zintegrowani z poprawnie pełnionymi rolami, dziecko ma zapewnione poczucie bezpieczeństwa i korzystne warunki do prawidłowego rozwoju osobowości.

Pospiszyl³⁴ wymienia trzy rodzaje środowisk rodzinnych, które mają negatywny wpływ na rozwijające się w nich dziecko. Pierwszym z nich jest środowisko niekonsekwentne, które w podobnych sytuacjach stosuje różne rodzaje zachowań, np. raz dziecko za dane zachowanie jest nagradzane a innym razem karane. Drugi rodzaj środowiska to obniżające odporność psychiczną. Dzieje się tak szczególnie w rodzinach, w których dziecko doświadcza traumatycznych zdarzeń, np. przemocy, molestowania. Trzecim rodzajem niekorzystnych środowisk jest takie, które dostarcza negatywnych wzorców zachowania dziecku. Autorka podkreśla, że to właśnie od rodzaju środowiska zależy kształtowanie się tożsamości młodego człowieka. Według Plopy efektywność stylu wychowania zależy od racjonalnego kontrolowania dzieci przez rodziców³⁵. Wykorzystywanie swojej roli lub zaniedbywanie dziecka poprzez brak zainteresowania nim lub dopasowywanie go do wizji własnego świata prowadzić może właśnie do porażki wychowawczej.

Postawy rodzicielskie

Według Marii Ziemskiej ogromny wpływ na kształtowanie się osobowości dziecka mają postawy rodzicielskie. Autorka wskazuje, że postawą rodzicielską jest „stosunek emocjonalny do dziecka wyrażający się w sposobie postępowania z dzieckiem i sposobie myślenia o dziecku”. Różne postawy rodziców powodują określone rodzaje zachowania i ukształtowanie się pewnych cech osobowości³⁶. Wymienia ona postawy właściwe i niewłaściwe. Właściwe to takie, które sprzyjają kształtowaniu się pożądanego zachowań i są to działania dla dobra dziecka m.in. takie jak akceptacja dziecka, współdziałanie z nim, uszanowanie jego praw czy zapew-

³³ M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1973, s. 26.

³⁴ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2009, s. 115 i n.

³⁵ M. Plopa, *Anxiety dynamics in sea isolation...*, s. 241.

³⁶ M. Ziemska, *Postawy ...*, s. 22.

nienie mu w pewnym zakresie swobody³⁷. Natomiast postawy nieodpowiednie to takie, które powodują skutki negatywne i związane są z reakcjami negatywnymi rodzica wobec dziecka. Może to być postawa odtrącająca, nadmiernie chroniąca czy zbyt wymagająca. Postawy negatywne mogą się przejawiać m.in. w agresji rodzica wobec dziecka poprzez ośmieszanie go, stosowanie kar fizycznych czy też poprzez unikanie kontaktu, nieinteresowanie się sprawami dziecka³⁸. Podkreślić należy, że wszystkie doświadczenia dziecka wyniesione z domu rodzinnego, a więc relacje z rodzicami, mają szczególny wpływ na kształtowanie się postaw wobec własnych dzieci w dorosłym życiu³⁹.

Klimat uczuciowy w rodzinie

Klimat uczuciowy w rodzinie ma ogromny wpływ na zaspokojenie potrzeby kontaktu emocjonalnego u dziecka, jest powiązany z poczuciem bezpieczeństwa i ma ogromne znaczenie dla uczenia się i rozwoju⁴⁰. Pozytywny klimat uczuciowy wpływa na wytworzenie się właściwej więzi uczuciowej pomiędzy rodzicami, a dzieckiem, przez co wpływa na łatwiejsze przyswajanie przez dziecko norm i wartości wyznawanych przez rodziców. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że dzieci wychowywane w warunkach, w których doznają wsparcia ze strony rodziców, jest im okazywane ciepło, a sposób komunikacji pomiędzy rodzicami a dziećmi oparty jest na logicznym wyjaśnianiu przyczyn oraz przejrzystym stawianiu wymagań, dzieci takie są bardziej uczciwe, altruistyczne, mają wyższą samoocenę oraz nie są nastawione rywalizacyjnie wobec innych⁴¹. Podkreśla się, że samoocena zarówno nadmiernie zawyżona jak i zaniżona utrudnia prawidłowe funkcjonowanie dziecka, może prowadzić również do powstawania zaburzeń zachowania⁴².

Dzieci wzrastające w rodzinach o pozytywnym klimacie wychowania lepiej funkcjonują w szkole, łatwiej nawiązują relacje z rówieśnikami. Natomiast w rodzinach, w których dominuje negatywny klimat wychowawczy, spowodowany m.in. konfliktem małżeńskim, wrogimi relacjami pomiędzy członkami rodziny, stosowaniem represyjnych metod wychowawczych, gdzie dzieci odczuwają odrzucenie przez rodziców, narażone są na powstawanie różnego rodzaju zaburzeń rozwojowych takich jak: przestępczość, agresywne zachowania, nadużywanie środków odurzających, problemy z przystosowaniem szkolnym czy zaburzenia psychiczne⁴³. Podkreśla się, że właśnie agresja u dzieci w dużej mierze uzależniona jest od stosowanych wobec nich metod wychowawczych⁴⁴. Dziecko odtrącone czuje się niepotrzebne i niechciane, zepchnięte na margines rodziny. Czasem usiłuje walczyć o swoją pozycję zwracając na siebie uwagę właśnie swoim złym zachowaniem nieakceptowanym przez rodziców. Dziecko nad-

³⁷ *ibidem*.

³⁸ M. Płopa, *Anxiety dynamics in sea isolation...*, s. 245.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 337.

⁴¹ M. Płopa, *Anxiety dynamics in sea isolation...*, s. 243.

⁴² M. B. Pecyna, *Rodzinne uwarunkowania zachowania dziecka...*, s.229.

⁴³ M. Płopa, *Anxiety dynamics in sea isolation...*, s. 243.

⁴⁴ M. B. Pecyna, *Rodzinne uwarunkowania zachowania dziecka...*, s.205.

miernie ochraniane natomiast zajmuje zbyt eksponowaną pozycję w rodzinie. Na nim skupia się uwaga wszystkich, jego potrzeby dominują nad potrzebami innych członków rodziny⁴⁵.

W literaturze podkreśla się korzystny wpływ pozytywnych relacji rodzinnych: rodzina daje poczucie bezpieczeństwa, redukuje stres, często wskazuje cel i sens życia, wspiera w działaniach, podnosi poczucie satysfakcji⁴⁶. Wspólne spędzanie czasu przez członków rodziny tworzy poczucie wspólnoty, podnosi samoocenę, daje oparcie w bliskich oraz wzrost poczucia własnej wartości, pomaga w rozwiązywaniu problemów, a także powoduje szybsze nabywanie życiowego doświadczenia przez dziecko⁴⁷. Ziemska zwraca uwagę na podstawowe potrzeby psychiczne dziecka, które w ramach rodziny dzięki opiece rodzicielskiej są zaspokajane. Wymienia m.in. takie potrzeby jak: doznawania i wymiany uczuć, przynależności i kontaktu z rodzicami, samourzeczywistnienia i poszanowania praw osobistych, a także potrzebę wzoru⁴⁸. Zaspokojenie tych potrzeb stymuluje osiągnięcia rozwojowe dziecka. Szczególną uwagę zwraca się na potrzebę wzoru. Najlepiej widać ją w początkowym okresie, gdy dziecko naśladuje zachowania osób z najbliższego otoczenia, podkreślić jednak należy, że potrzeba ta nie zanika, lecz równie silnie daje znać o sobie w okresie dojrzewania⁴⁹.

Czynniki stresowe w rodzinie

Jak wynika z badań znaczny udział w rozwoju zachowań niezgodnych z prawem młodzieży mają specyficzne problemy rodzinne. Każda bowiem rodzina dysfunkcyjna naraża dziecko na stresy mogące doprowadzić do ryzykownych zachowań. Szczególnie podatnymi na stres rodzinami są rodziny niepełne oraz zrekonstruowane⁵⁰. Podkreśla się, że poważnym wstrząsem w życiu każdego dziecka jest utrata jednego z rodziców. Wstrząs jest tym większy im ściślejsza więź łączy dziecko z tym rodzicem. Konsekwencje utraty jednego z rodziców w dzieciństwie są bardzo ważne, gdyż jest to okres, w którym potrzeba bezpośredniego oddziaływania wychowawczego, pomocy i opieki rodzicielskiej jest największa. Szczególnie mocno dzieci przeżywają osierocenie przez matkę ze względu na to, że jest ona osobą zaspokajającą podstawowe potrzeby biologiczne i emocjonalne, a wśród nich w szczególności potrzebę bezpieczeństwa. Podkreśla się, że utrata matki może spowodować nieodwracalne zaburzenia w rozwoju emocjonalnym i społecznym. Z kolei śmierć ojca najczęściej wiąże się z pogorszeniem się sytuacji ekonomicznej rodziny i niejednokrotnie dezorganizacją pełnionych funkcji wychowawczych przez matkę. Szczególnie ważne jest to dla chłopców, dla których każdy ojciec nawet alkoholik czy narkoman stanowi wzór osobowy i podstawę identyfikacji z własną płcią⁵¹. Sytuacja staje

⁴⁵ *Ibidem*, s. 56.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ K. Skrzypińska, *Relacje rodzinne a dobrostan psychiczny w perspektywie*, w: (red.), T. Rostowska, A. Jarmołowska, *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010, s. 143 i n.

⁴⁸ M. Ziemska, *Postawy ...*, s.26 i n.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 29.

⁵⁰ J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPAMEDIA, Warszawa 2008.

⁵¹ M. B. Pecyna, *Rodzinne uwarunkowania zachowania dziecka...*, s.53.

się również skomplikowana, gdy przyczyną rozbicia rodziny jest porzucenie jej przez jednego z rodziców, separacja, rozwód poprzedzone niejednokrotnie częstymi konfliktami zakłócającymi atmosferę życia rodzinnego. Dziecko jest wtedy bardzo często nastawiane wrogo przez jednego z rodziców przeciwko drugiemu, staje się przedmiotem sporów i przetargów. Jego potrzeba bezpieczeństwa i przynależności do obojga rodziców zostaje zaburzona⁵².

Jak już wspomniano stabilność środowiska rodzinnego jest bardzo ważnym czynnikiem równowagi emocjonalnej i zdrowia psychosomatycznego dziecka, zaś rozbitcie rodziny przez śmierć czy rozwód jest zawsze szokiem i stanowi trwałą uraz dla dziecka. Uraz ten może być łagodzony przez wychowawców⁵³.

Do bardzo poważnych i trudnych dla dziecka należą sytuacje, gdy staje się ofiarą przestępstwa. Bardzo często szczególnie, gdy jest to zdarzenie poważne może przybierać rozmiary traumy objawiającej się stresem traumatycznym lub nawet w niektórych sytuacjach zespołem stresu pourazowego (PTSD). Traumę dziecka może wywołać wiele różnych sytuacji najczęściej są to: wypadki, sytuacje związane ze stanem zdrowia (własnym lub kogoś z rodziny), śmierć kogoś bliskiego, utrata bliskiej więzi z osobą ważną dla dziecka czy też bycie bezpośrednią ofiarą lub świadkiem przestępstwa. Podkreślić należy, że szczególnie przemoc ze strony osób bliskich dla dziecka odbierana jest w sposób dotkliwy, ponieważ narusza ona poczucie bezpieczeństwa oraz utrwała niskie poczucie własnej wartości⁵⁴. Ponadto w literaturze podkreśla się, że głębokość problemów u dzieci jest wprost proporcjonalna do rozmiarów przemocy pomiędzy małżonkami. Nawet jeżeli przemoc rodziców nie jest skierowana bezpośrednio na dziecko, to samo przebywanie w takiej rodzinie jest źródłem jego problemów i może mieć długotrwałe negatywne konsekwencje⁵⁵. Dzieci z rodzin, w których stosowana była przemoc częściej cierpią na zaburzenia psychiczne upośledzające ich funkcjonowanie w życiu społecznym, częściej też same stosują przemoc wobec rówieśników, a później wobec własnej rodziny⁵⁶.

Ponadto warto zwrócić uwagę na sytuacje wywołujące stres chroniczny, które ze względu na swój charakter nie są nagłe w swoim przebiegu, lecz są rozciągnięte w czasie i powtarzalne. Pojedyncze zdarzenia o takim charakterze mogą nie stanowić poważnego obciążenia dla organizmu, lecz częstotliwość przeżywania ich przez miesiące czy nawet lata powoduje ogromny dyskomfort, narastanie frustracji, agresji, depresji czy różnego rodzaju zaburzeń somatycznych i w efekcie problemów ze zdrowiem. W literaturze psychologicznej koncepcje stresu i sposoby radzenia sobie z nim mają złożony charakter. Z jednej strony bowiem, obserwuje się negatywny wpływ stresu na procesy poznawcze człowieka oraz na towarzyszące mu emocje. Z drugiej

⁵² *Ibidem*, s. 54.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Szerzej J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież...* A. Piekarska, Przemoc i krzywdzenie „za szkolną bramą” - programy psychoprofilaktyczne, w: (red.), G. Katry, E. Sokołowska, *Rola i zadania psychologa we współczesnej szkole*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 116–117.

⁵⁵ J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież...*, s. 72.

⁵⁶ *Ibidem*.

strony wskazuje się, że stres może być także szansą i wyzwaniem dla osoby przezywającej go. Interesujący wydaje się więc moment, kiedy zdarzenia czy sytuacje powodujące taki rodzaj stresu narastają i osiągają apogeum, czy ma to związek z temperamentem człowieka oraz czy w efekcie może to być związane z dokonywaniem przez niego czynów niezgodnych z prawem.

Wśród czynników wywołujących chroniczny stres wymienić można długotrwałe i poważne choroby dotyczące nie tylko samych zainteresowanych, ale również członków ich rodziny, niepełnosprawność własna, członka najbliższej rodziny lub innej bliskiej osoby, choroby psychiczne w rodzinie, przemoc w rodzinie, bycie ofiarą przemocy czy świadkiem przemocy skierowanej wobec innego członka rodziny (zarówno fizycznej jak i innych jej form takich jak emocjonalna, ekonomiczna, seksualna itp.). Ponadto nie bez znaczenia wydaje się być występowanie alkoholizmu lub innego rodzaju uzależnień w środowisku rodzinnym, przestępczości, braku pracy rodziców czy nawet brak czasu rodziców na wspólne spędzanie go z dzieckiem. Wymienione powyżej przykładowe sytuacje wywołujące stres mogą mieć charakter wielowymiarowy, gdyż dotyczyć mogą różnych sfer życia człowieka oraz powodować deficyty i niezaspokojenie potrzeb różnego rodzaju: od podstawowych fizycznych do psychicznych wyższego rzędu.

Dzieci wychowujące się w rodzinach, w których rodzice byli uzależnieni od alkoholu lub innych substancji są bardzo często zaniedbane, doznają też emocjonalnego uszczerbku, co jak wskazują liczne badania jest dodatkowo skorelowane ze skłonnością do popadania w alkoholizm w życiu dorosłym⁵⁷. Ponadto u dzieci rodziców uzależnionych występuje większe ryzyko nieprzystosowania emocjonalnego oraz innych problemów w funkcjonowaniu i zaburzeń takich jak agresja, depresja, nadpobudliwość psychoruchowa⁵⁸.

Osobowość członków rodziny

Jak już wspomniano, to rodzice są podstawowym modelem identyfikacyjnym dziecka. Dlatego też tak istotne jest, jakie posiadają cechy oraz to jak ukształtowana jest ich osobowość. Rodzice posiadający zaburzoną bądź nieprawidłowo ukształtowaną osobowość dostarczają dziecku wzorce społecznie niepożądane. W literaturze, jako najczęściej występujące nieprawidłowości w sferze osobowości rodziców wymienia się⁵⁹:

- niewystarczającą kontrolę sfery emocjonalno-popędowej,
- zaburzony obraz relacji „ja – świat”,
- niewłaściwą hierarchię wartości.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*,..., s. 343.

Badania wielu autorów wskazują na to, iż nieletni dokonujący czynów karalnych pochodzą z rodzin, w których z dużą częstotliwością przejawiały się zachowania impulsywne pod wpływem emocji, a konflikty pomiędzy członkami rodziny rozwiązywane były w sposób emocjonalny nierzadko agresywny⁶⁰. Podkreśla się również fakt, że bardzo często są to rodziny charakteryzujące się brakami właśnie w sferze kontroli emocji i popędów. W literaturze spotyka się również informacje, że nieletni charakteryzują się zaburzeniami obrazu własnego ja, a więc mają poczucie swojej małej wartości, niską samoocenę. Trudno jest stwierdzić jednoznacznie czy jest to wynikiem przejmowania cech osobowości od rodziców czy też jest to efekt wytworzenia takich wad osobowości przez rodziców poprzez demonstrowanie swojej przewagi lub emocjonalne odrzucanie i tworzenie dystansu⁶¹. Podkreśla się, że zaburzony obraz własnej osoby przez nieletniego może wpływać na osłabienie kontroli emocji jak również może powodować, że nieletni rezygnuje z długoterminowych celów, np. ukończenia szkoły, zdobycia zawodu, znalezienia pracy, a w zamian angażuje się w działalność przynoszącą korzyści tu i teraz, np. kradzieże.

Bardzo groźne są takie „niedostatki” osobowościowe rodziców, które powodują, że dziecko przyswaja wymagania społeczne, lecz ma to postać wyłącznie zewnętrzna. Takie sytuacje mają miejsce, gdy wychowanie dziecka ukierunkowane jest na wytworzeniu niewłaściwej hierarchii wartości, np. w rodzinach, gdzie aprobowane są, a wręcz pożądane przestępcze zachowania. Również w rodzinach, gdzie dziecko wychowywane jest bardzo surowo może dojść do sytuacji, w której nastąpi wyuczenie się obowiązujących norm, ale nie zostaną one przyswojone jako własne, lecz narzucone odgórnie. Spowodowane jest to nadmierną surowością rodziców wymuszających na dziecku poprzez działania represyjne przestrzegania norm, lecz zubożających przez to sferę uczuciową, wywołujących chłód uczuciowy i niezdolność do współpracy z drugim człowiekiem.

Jak już wspomniano źródeł wielu zachowań młodzieży należy poszukiwać w występujących u rodziców czynnikach psychopatologicznych. Podkreśla się, że szczególnie szkodliwy wpływ na młodego człowieka ma obecność u rodziców lub opiekunów takich zaburzeń psychicznych jak schizofrenia, zaburzenia dwubiegunowe oraz depresja⁶². W sytuacji, gdy jedno z rodziców jest chore psychicznie zaburzone zostają relacje pomiędzy nim a dzieckiem.

Przestępczość, narkomania, alkoholizm w rodzinie

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że oprócz niewłaściwego klimatu wychowaw-

⁶⁰ S. Batawia, *Młodociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1965, tom 3.

D. Wójcik, *Młodociani sprawcy rozboju*, „Archiwum Kryminologii” 1972, tom 5.

Z. Ostrihanska, *Rozmiary nieprzystosowania społecznego uczniów warszawskich szkół podstawowych*, „Archiwum Kryminologii” 1982, tom 8-9.

J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież...*

⁶¹ Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*

⁶² J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież...*, s. 136.

czego to czynniki patologiczne w rodzinie są główną przyczyną powstawania zaburzeń w zachowaniu dziecka⁶³. Alkoholizm i narkomania prowadzić mogą do zaburzeń, osłabienia lub nawet całkowitego zerwania więzi emocjonalnej pomiędzy członkami rodziny. W rodzinach takich bardzo często nie występuje wystarczająca kontrola dziecka, jest ono pozostawiane samemu sobie, niekiedy nawet bez zabezpieczenia jego podstawowych potrzeb zarówno emocjonalnych, ale też i fizycznych jak pożywienie czy odzież. Spowodowane jest to ignorowaniem przez uzależnionego rodzica potrzeb członków rodziny, a skupianiem się wyłącznie na zabezpieczeniu środków potrzebnych na zakup alkoholu lub środków odurzających. Rodziny takie charakteryzują wewnętrzne konflikty, które często przeradzają się w awantury. Podkreślić należy, że nie rzadko w parze z problemami alkoholowymi rodziców – najczęściej ojca – idzie przemoc domowa. Rodzina staje się wtedy swoistym „poligonem domowym”, gdzie dziecko obserwuje zachowania przemocowe rodzica lub nawet samo jest ich odbiorcą. Jeszcze trudniejsza sytuacja jest wtedy, gdy oboje rodzice nadużywają alkoholu lub środków odurzających. Dziecko wzrastające w takiej atmosferze rodzinnej pozbawione jest prawidłowych wzorców zachowania, a obserwacja rodziców nadużywających alkoholu lub używających narkotyków wpływa negatywnie na cały proces socjalizacji⁶⁴.

Również kontrsocjalizacyjny wpływ na zachowanie nieletnich ma przestępczość członków rodziny. Mogą to być dwa różne typy zachowań. Pierwszy polega na tym, że zachowania przestępcze skierowane są przeciwko członkom własnej rodziny np. pobicia, znęcanie się, wykorzystywanie seksualne czy kradzieże. Natomiast drugi typ zachowań przestępczych skierowany jest wobec osób spoza rodziny.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że przestępczość przeciw członkom własnej rodziny najczęściej związana jest z nadużywaniem alkoholu lub innych środków odurzających i jest przejawem utraty kontroli ze strony osób zachowujących się w ten sposób⁶⁵. Dzieci w takich rodzinach narażone są na ekspozycję wzorów agresywnego i brutalnego zachowania. Doświadczanie przemocy w rodzinie lub obserwowanie jej jest jednym z czynników, które wymienia się, jako przyczyny zachowań agresywnych młodzieży⁶⁶. Inaczej odbywa się to w rodzinach, w których działalność przestępcza skierowana jest wobec osób spoza rodziny. Jeżeli dzieci są świadome takiej działalności rodziców bądź jednego rodzica to ma to negatywny wpływ na prawidłową ich socjalizację. Młody człowiek zapoznawany jest z tego typu działalnością, uczy się zachowań poprzez ich obserwację, w niektórych skrajnych przypadkach bywa, że jest przez rodzica przygotowywany do pełnienia takiej działalności w przyszłości.

1.2. Czynniki ryzyka związane z funkcjonowaniem szkoły i środowiska rówieśniczego

Szkoła jest instytucją, której jednym z zadań jest funkcja socjalizacyjna. Obecnie ma

⁶³ M. Ziemska, *Postawy ...*, s.30.

⁶⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 345.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 346.

⁶⁶ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne...*

ona szczególne znaczenie, gdyż obserwuje się tendencję polegającą na przeniesieniu ciężaru wychowywania dziecka z rodziców na szkołę⁶⁷. Omawiając relacje pomiędzy szkołą, a przestępczością nieletnich nie sposób pominąć sytuacji, gdy to szkoła oddziałuje na nieletniego kontrsocjalizacyjnie. Podkreśla się jednak, że szczególne znaczenie mają tutaj wymagania niedostosowane do możliwości nieletniego, a więc albo nadmierne stawianie wymagań przed uczniem albo wręcz przeciwnie zbyt niskie. Również nie bez znaczenia pozostaje tutaj rola nauczycieli. Prezentowanie przez nich negatywnych wzorów zachowania może przybierać różną postać, ale najczęściej pojawiają się sytuacje zbyt surowego traktowania, w skrajnych przypadkach nawet szykanowania uczniów, szantażowania lub przeciwnie faworyzowania pewnej grupy uczniów ze względu na jakieś cechy. Doprowadzić to może do tworzenia się poczucia niesprawiedliwości społecznej oraz odczucia niższej wartości. Również zachowania, które powodują stygmatyzowanie nieletniego, zarówno przez nauczycieli, jak i innych uczniów, mają negatywny wpływ ze względu chociażby na mechanizm „samospelniającej się przepowiedni”.

W literaturze przedmiotu negatywnie ocenia się tworzenie specjalnych klas czy szkół dla tzw. „uczniów problemowych”, ponieważ prowadzić to może do negatywnych skutków w postaci napiętnowania oraz tworzenia samospelniającej się przepowiedni o niepowodzeniach nieletnich. Izolowanie takich uczniów spowodować może również, że będą oni utrzymywali kontakt wyłącznie z osobami o podobnych problemach⁶⁸.

Istotnym problemem jest przestępczość nieletnich na terenie szkoły. Czyny te dokonywane są przez nieletnich wobec rówieśników, ale najczęściej wobec uczniów z klas młodszych. We współczesnej szkole do rzadkości nie należą bójkę, pobicia, wymuszenia czy nawet rozboje. Również negatywny wpływ na socjalizację nieletniego ma odtrącenie go przez inne dzieci, traktowanie go, jako nieudacznika lub nawet, jako „kozła ofiarnego”.

Podkreślić jednak należy, że nie wszystkie nieprzystosowawcze zachowania dziecka ujawnione w szkole są efektem wadliwego działania systemu edukacji. Część tych zachowań wynika właśnie z dysfunkcji rodziny. Nadmierne rygorystyczne wychowanie (powodujące lęk przed niepowodzeniami) lub zbyt pobłażliwe wychowanie (brak przyzwyczajenia do wykonywania zadań wymagających wysiłku) powoduje nieprzystosowanie dziecka do podjęcia nauki szkolnej. Również rodzina ma wpływ na wyrobienie u dziecka nieprzystosowawczych nawyków – dzieje się tak poprzez obserwację takich właśnie zachowań u rodziców lub przez warunkowanie – w postaci ucieczek z lekcji, okłamywanie nauczycieli⁶⁹. Liczne badania nad zachowaniami aspołecznymi i osiąganymi wynikami w nauce wskazują na silną ujemną korelację tych zmiennych⁷⁰. Ograniczone osiągnięcia szkolne przyczyniają się do negatywnego postrzegania samego siebie, obniżania się samooceny oraz w konsekwencji prowadzą do eskalacji negatywnych zachowań, a to z kolei do jeszcze gorszych wyników w nauce. Ponadto

⁶⁷ A. Bałandynowicz, *Wzorce medialne w kształtowaniu agresji dzieci i młodzieży*, „Pedagogika Społeczna” 2009, nr 3-4.

⁶⁸ *Ibidem*.

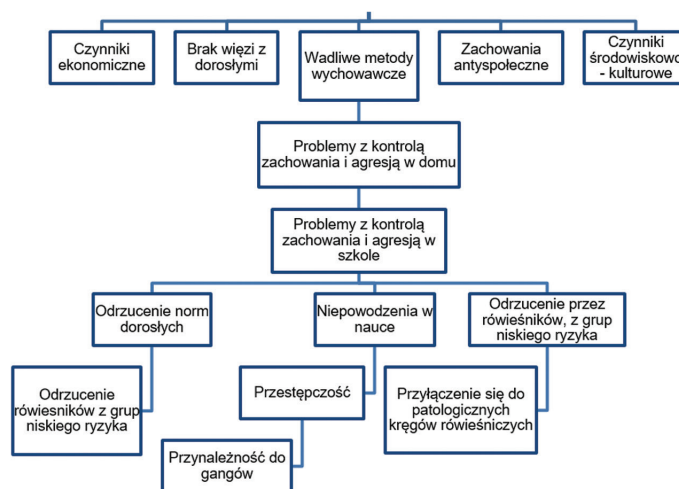
⁶⁹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 351.

⁷⁰ J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież...*, s.173.

wiele obserwowanych czynników ryzyka (w tym przestępczości) to objawy innych problemów, z którymi zmagają się uczni. Mogą to być problemy natury emocjonalnej, trudności związane z uczeniem się czy też różnego rodzaju kłopoty rodzinne⁷¹.

Interesujący rozwojowy model zachowań antyspołecznych zaproponował McWhirter (por. wykres 1.), wskazując na psychospołeczne czynniki ryzyka oraz ścieżkę „tworzenia się” m.in. zachowań nieprzystosowawczych, w tym również przestępczych.

Wykres 1. Model rozwojowy zachowań antyspołecznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie McWhirter, 2008, s. 175.

W literaturze podkreśla się również, że im młodszy wiek wystąpienia pierwszych zachowań agresywnych czy przestępczych, tym większe ryzyko pojawienia się zachowań antyspołecznych w przyszłości. Jako przyczynę zachowań niezgodnych z prawem na drugim miejscu – zaraz po oddziaływaniu rodziny – wymienia się właśnie wpływ rówieśników⁷².

Rówieśnicy, którzy popełniają przestępstwa, wzmacniają zachowania będące sprzeczne z normami, a karzą takie, które są z nimi zgodne⁷³. Presja ze strony środowiska rówieśniczego sprawia, że młodym ludziom trudno jest się oprzeć przed podejmowaniem zachowań aspołecznych, a konsekwencją przyjęcia zachowań prospołecznych może być brak akceptacji oraz wykluczenie z grupy rówieśniczej.

⁷¹ *Ibidem*, s. 174.

⁷² *Ibidem*, s. 175.

⁷³ *Ibidem*.

2. Wyniki badań własnych

Podstawowym celem badań była ocena rozpowszechnienia oraz analiza uwarunkowań tzw. „czynników ryzyka” w popełnianiu przez młodzież różnych rodzajów czynów niezgodnych z prawem. Szczególnie interesująca wydawała się kwestia różnic pomiędzy młodymi ludźmi, którzy takie działania podejmowali oraz takimi, którzy takich doświadczeń nie mieli. Na podstawie opracowanego celu badań, analizy literatury⁷⁴ oraz badań własnych dotyczących problematyki przestępczości dzieci i młodzieży⁷⁵ przygotowano pytania badawcze:

1. Jakie czynniki psychospołeczne wiązały się z popełnianiem przestępstw przez badaną młodzież?
2. Czy istniały różnice związane z płcią oraz rodzajem popełnionego czynu niezgodnego z prawem wśród młodzieży, która weszła w konflikt z prawem?
2. Czy były różnice pod względem funkcjonowania rodziny młodzieży dokonującej czynów niezgodnych z prawem, a młodzieżą z grupy kontrolnej?
3. Czy istniały różnice w angażowaniu się w zachowania ryzykowne pomiędzy młodzieżą, która popełniła przestępstwo, a młodymi ludźmi, którzy takich doświadczeń nie mieli?
4. Czy istniał związek pomiędzy wiekiem popełnienia pierwszego czynu niezgodnego z prawem, a liczbą i rodzajem tych czynów?
5. Czy istniał związek pomiędzy rodzajem zachowań (ujawnione lub nieujawnione), a pojawieniem się podobnych zachowań w przyszłości?
6. Czy istniał związek pomiędzy reakcją środowiska na zachowanie ryzykowne lub przestępcze, a pojawieniem się podobnych zachowań w przyszłości?
7. Czy istniały różnice pod względem funkcjonowania środowiska lokalnego oraz cech ekologicznych okolicy uczestniczącej w badaniu młodzieży?
8. Czy istniał związek pomiędzy sposobem spędzania czasu wolnego, a popełnianiem przestępstw przez młodzież?

⁷⁴ K. Ostaszewski, A. Rustecka-Krawczyk, M. Wójcik, *Czynniki chroniące... A. Jaros, R. Jaros, Czynniki ryzyka i czynniki chroniące związane z zachowaniami problemowymi – przegląd badań prowadzonych w Polsce*, w: (red.), J. E. Kowalska, *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 103-115.

E. Kiliszek, *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, 21.

⁷⁵ Szerzej: B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, A. Więcek-Durańska, *Odpowiedzialność nieletnich... oraz A. Więcek-Durańska, Odpowiedzialność nieletnich...*

Przy tak sformułowanych celach badań założono, że będą one miały charakter przesiewowy. Badaniom poddana została młodzież w wieku 15-19 lat ze względu, że jest to okres adolescencji, tworzenia się struktury własnej tożsamości oraz etap życia, w którym młodzi ludzie kontynuujący edukację pozostają nadal pod opieką rodziców, równocześnie przygotowując się do dorosłego życia.

Badanie uzyskało pozytywną opinię Komisji ds. Etyki Badań Naukowych Uniwersytetu Humanistycznospołecznego SWPS. Przeprowadzone zostało na grupie 600 uczniów mazowieckich szkół ponadgimnazjalnych⁷⁶. Łącznie uczestniczący w badaniu uczniowie zwrócili 542 kwestionariusze, z czego analizom poddano 484⁷⁷.

Uczniowie otrzymali⁷⁸ do wypełnienia kwestionariusz samoopisowy⁷⁹ m.in. do weryfikacji oraz pomiaru zachowań niezgodnych z prawem oraz zestaw standaryzowanych kwestionariuszy psychologicznych⁸⁰. Z uczniami, którzy wyrazili na to zgodę przeprowadzono wywiad. Na podstawie zmiennych filtrujących dotyczących tego, czy badany dokonał co najmniej jednego z wymienionych czynów niezgodnych z prawem (przestępstw) wyodrębniono dwie grupy młodzieży. W pierwszej znalazła się młodzież, która wskazała, że wchodziła już w konflikt z prawem (dokonała co najmniej jednego przestępstwa). W drugiej natomiast były osoby, które do momentu badania takich czynów nie dokonały.

Uzyskany materiał empiryczny pozwolił na wyodrębnienie dwóch grup według przyjętych i prezentowanych wcześniej założeń. W pierwszej znalazły się 324 osoby, które do chwili badania nie przyznały się do popełnienia żadnego przestępstwa (co stanowi 67% badanej młodzieży), w drugiej natomiast - 160 osób przyznających się do co najmniej jednego takiego czynu (33% badanej frakcji).

1.1. Charakterystyka społeczno-demograficzna młodzieży

W literaturze z zakresu przestępczości wiele miejsca poświęca się analizom związanym

⁷⁶ Procedura losowania: Z ogólnego spisu szkół i placówek oświatowych województwa mazowieckiego wyodrębnione zostały wszystkie zarówno publiczne jak i niepubliczne zespoły szkół. Z tak przygotowanego spisu szkół, wylosowanych zostało sześć placówek oświatowych. W skład każdego zespołu szkół wchodziła: Zasadnicza Szkoła Zawodowa, Liceum Ogólnokształcące oraz Technikum. Badanie zakładało wybór po jednej z klas według typu szkoły w każdej placówce, co w przybliżeniu dawało około 100 osób badanych z jednej szkoły. Procedura uzyskiwania zgody na przeprowadzenie niniejszego badania przebiegała w trzech etapach: 1) Uzyskanie zgody Dyrektora placówki, 2) Uzyskanie zgody rodziców uczniów (tych, którzy nie mieli ukończonych 18 lat, 3) Uzyskanie zgody uczniów na udział w badaniu.

⁷⁷ 58 kwestionariuszy zostało odrzuconych ze względu na fakt, że uczniowie oddali je puste lub wypełnione zostały nierzetelnie, poprzez zaznaczenie wszystkich możliwych odpowiedzi.

⁷⁸ Badania miały charakter audytoryjny i w całości zostały przeprowadzone na terenie szkoły. Podczas badania, uczniom towarzyszył badacz, który udzielał odpowiedzi na pytania. Badania przeprowadzono w terminie od 15.01-15.04.2016 r.

⁷⁹ Kwestionariusz ankiety do pomiaru zachowań niezgodnych z prawem został przygotowany przez autorkę badania. Większość pytań ankiety jest polską adaptacją narzędzi stosowanych w projekcie badawczym Daphne.

⁸⁰ Wykorzystane kwestionariusze: Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej (INTE), Kwestionariusz Impulsywności (IVE), Skala Ekspresji Gniewu (SEG), Skala Oceny Rodziny (SOR), Skrócona Skala Samokontroli (SSS), Kwestionariusz Temperamentu i Charakteru Cloningera.

z płcią. Znajduje to uzasadnienie w statystykach policyjnych, jak i w danych sądowych, w których zdecydowanie dominuje płeć męska⁸¹. Analiza prawomocnych orzeczeń wobec nieletnich również potwierdza wskazaną proporcję. Rokrocznie wskazuje się jednak na tendencję wzrostową, zarówno udziału kobiet w ogólnej liczbie przestępstw, jak i udziału dziewcząt wśród czynów popełnianych przez nieletnich.

Nieco inny rezultat otrzymano w przeprowadzonym badaniu. Analiza płci wskazuje, że w grupie eksperymentalnej – młodzieży, która dokonała, co najmniej jednego przestępstwa – dziewcząt było około 66%, natomiast w grupie kontrolnej nieco ponad 55%. Chłopcy stanowili odpowiednio 33 oraz 42% (por. tabela 1). Podkreślić należy, że w całym prowadzonym badaniu dobrana była zbliżona proporcja płci - odpowiednio 242 dziewczyny oraz 232 chłopców. Jednak jak się okazało, dziewczęta zdecydowanie częściej przyznawały się do popełnienia przestępstwa. Do co najmniej jednego czynu niezgodnego z prawem przyznała się prawie co druga dziewczyna i co czwarty chłopak. W dziesięciu przypadkach osoby badane nie podały swojej płci.

Tabela 1. Uczestnicząca w badaniu młodzież wg płci i wieku

		Eksperymentalna		Kontrolna	
		liczba	odsetek	Liczba	Odsetek
Płeć	<i>Kobieta</i>	105	65,6	179	55,2
	<i>Mężczyzna</i>	53	33,1	137	42,3
	<i>Brak danych</i>	2	1,3	8	2,5
	Ogółem	160	100,0	324	100,0
Wiek	<i>15</i>	4	2,5	26	8,0
	<i>16</i>	28	17,5	48	14,8
	<i>17</i>	61	38,1	153	47,2
	<i>18</i>	63	39,4	89	27,5
	<i>19</i>	2	1,3	7	2,2
	<i>Brak danych</i>	2	1,3	1	0,3
	Ogółem	160	100,0	324	100,0

W obu analizowanych grupach zachowano rozkład wieku od 15 do 19 lat – zgodnie z założeniami badania. Zarówno w zbiorowości młodzieży, która dokonała przestępstwa jak i tej z grupy kontrolnej najmniej liczną grupę stanowili piętnastolatki oraz dziewiętnastolatki. Analiza statystyczna wykazała, że istnieją istotne statystycznie różnice w wieku wśród badanej młodzieży⁸². Okazało się, że średnia wieku młodzieży dokonującej przestępstw jest wyższa niż uczestniczących w badaniu uczniów, którzy przestępstw nie popełnili⁸³.

⁸¹ A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce, T. 5*. Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2015.

⁸² Test U Manna Whitney’ a ($Z= 2,133$; $p=0,33$; $r=0,10$). Siła związku jest słaba.

⁸³ Odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 259,1$ i $M_{\text{ranga}} = 232,2$

Uzyskano zbliżony rozkład odpowiedzi pod względem sytuacji życiowej młodych ludzi. Większość wychowywała się w rodzinach pełnych (około 82%), w blisko 3% w rodzinach zrekonstruowanych, natomiast z jednym rodzicem odpowiednio 10 i 7%. W pozostałych przypadkach opiekę sprawowali inni członkowie rodziny (2,5 oraz 3,7%).

Tabela 2. Uczestnicząca w badaniu młodzież wg osób, z którymi mieszka

		Eksperymentalna		Kontrolna	
		Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
Z kim mieszkaasz?	<i>Z matką i ojcem</i>	131	81,9	266	82,1
	<i>Czasem z matką czasem z ojcem</i>	2	1,3	16	4,9
	<i>Tylko z matką</i>	16	10,0	16	4,9
	<i>Tylko z ojcem</i>	0	0,0	6	1,9
	<i>Z matką i jej partnerem (ojczymem)</i>	4	2,5	8	2,5
	<i>Z ojcem i jego partnerką (macochą)</i>	1	0,6	0	0,0
	<i>Z innymi członkami rodziny</i>	4	2,5	12	3,7
	<i>W rodzinie zastępczej</i>	2	1,3	0	0,0
	Ogółem	160	100,0	324	100,0

Również pod względem sytuacji zawodowej rodziców badana młodzież znacząco się nie różniła. Zarówno w odniesieniu do ojca jak i do matki badani wskazywali, że posiadają stałą pracę, prowadzą działalność gospodarczą lub posiadają dochody z innego tytułu (renta, emerytura, prace dorywcze). Tylko nieliczni odpowiedzieli, że rodzice mają problem z zatrudnieniem (ojcowie odpowiednio 1 oraz 7% dla grup, a matki około 15% badanych uczniów (por. tabela 3).

Tabela 3. Uczestnicząca w badaniu młodzież wg sytuacji zawodowej rodziców

		Eksperymentalna		Kontrolna	
		Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
Sytuacja zawodowa rodziców					
Ojca lub innego mężczyzny, z którym mieszka	<i>Ma stałą pracę, prowadzi działalność gospodarczą</i>	127	79,2	231	71,3
	<i>Czasem ma pracę</i>	11	6,9	10	3,1
	<i>Chciałby pracować, ale nie może znaleźć pracy</i>	0	0,0	12	3,7
	<i>Jest na emeryturze</i>	2	1,3	37	11,4
	<i>Nie pracuje z innego powodu</i>	2	1,3	11	3,4
	<i>Nie dotyczy (mieszka tylko z matką)</i>	16	10,0	16	5,08
	<i>Brak danych</i>	2	1,3	7	2,2
	Ogółem	160	100,0	324	100,0
Matki lub innej kobiety, z którą mieszka	<i>Ma stałą pracę, prowadzi działalność gospodarczą</i>	117	73,1	249	76,9
	<i>Czasem ma pracę</i>	7	4,4	6	1,9
	<i>Chciałaby pracować, ale nie może znaleźć pracy</i>	15	9,4	37	11,4
	<i>Jest na emeryturze</i>	10	6,3	12	3,7
	<i>Nie pracuje z innego powodu</i>	7	4,4	11	3,4
	<i>Nie dotyczy (mieszka tylko z ojcem)</i>	0	0,0	6	1,9
	<i>Brak danych</i>	4	2,5	3	0,9
	Ogółem	160	100,0	324	100,0

1.2. Charakterystyka zachowań ryzykownych oraz przestępczości młodzieży w porównywanych grupach

Kluczowym zagadnieniem w prowadzonym badaniu był aspekt przestępczości młodzieży. Jak już wspomniano otrzymany materiał empiryczny podzielono na dwie podstawowe grupy i tak też je analizowano. W celu uzyskania pełniejszego obrazu różnic wynikającego z uwarunkowań oraz czynników ryzyka w genezie przestępczości młodzieży do analiz wykorzystano także przejawiane przez młodzież inne zachowania ryzykowne niebędące przestępstwami oraz dokonano podziału i charakterystyki przestępstw popełnianych przez młodzież.

1.2.1. Zachowania ryzykowne

Wśród zachowań młodzieży wyróżnić można takie, które jak już wspomniano zachowaniami przestępczymi nie są. Jak wskazują liczne badania⁸⁴, stanowić mogą one jednak istot-

⁸⁴ J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież...*,

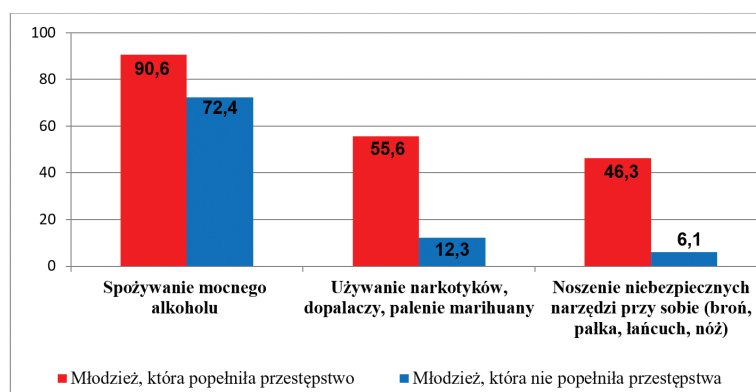
ny czynnik wpływający na pojawienie się przestępczości, modyfikować mogą jej przebieg oraz wpływać na rodzaj dokonywanych czynów.

W prowadzonym badaniu wyodrębniono trzy rodzaje zachowań ryzykownych. Było to: picie mocnego alkoholu, używanie narkotyków, dopalaczy lub palenie marihuany oraz noszenie przy sobie niebezpiecznych przedmiotów mogących posłużyć jako broń (pałka, nóż, łańcuch itp.).

Każde z wymienionych zachowań okazało się w istotny sposób różnicować porównywane zbiorowości. Młodzież, która popełniła przestępstwo zdecydowanie częściej piła mocny alkohol (prawie 91%) niż młodzi ludzie z grupy kontrolnej (72%)⁸⁵. Również pod względem kontaktów z narkotykami (włączono tutaj także tzw. dopalacze) młodzi ludzie, którzy popełnili przestępstwo w większości przypadków (około 56%) odpowiadali, że palili marihuanę, używali innych narkotyków lub dopalaczy. W grupie kontrolnej takich osób było nieco ponad 12% – co dziesiąty uczeń wskazał na doświadczenia z takimi substancjami⁸⁶.

Trzecim wskaźnikiem zachowań ryzykownych było noszenie przez badanych przy sobie niebezpiecznych narzędzi, które mogły być użyte jako broń. W zbiorowości młodzieży z grupy eksperymentalnej około 46% uczniów przyznało się do noszenia takich przedmiotów. Wśród uczniów z grupy kontrolnej takie zachowania należały do rzadkości i przyznało się do nich około 6% badanych. Noszenie przy sobie niebezpiecznych narzędzi okazało się istotnie różnicować badane grupy młodzieży „przestępczej” i „nieprzestępczej”⁸⁷. Szczegółowy rozkład uzyskanych odpowiedzi przez uczniów zamieszczono na wykresie 2.

Wykres 2. Zachowania ryzykowne młodzieży (odsetki)

⁸⁵ Test U Manna Whitney’a ($Z=4,447$; $p<0,001$; $r=0,22$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 234,2$ i $M_{\text{ranga}} = 196,1$.) Siła związku jest słaba.

⁸⁶ Test U Manna Whitney’a ($Z=9,532$; $p<0,001$; $r=0,47$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 267,6$ i $M_{\text{ranga}} = 176,3$.) Siła związku pomiędzy zmiennymi jest umiarkowana.

⁸⁷ Test U Manna Whitney’a ($Z=9,735$; $p<0,001$; $r=0,48$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 263,4$ i $M_{\text{ranga}} = 178,9$.)

Otrzymany materiał empiryczny poddano analizom w celu weryfikacji, czy istnieje związek pomiędzy noszeniem przez młodzież niebezpiecznych narzędzi a spożywaniem alkoholu lub używaniem substancji psychoaktywnych. Zakładano, że zmienne te będą ze sobą wysoko, dodatnio skorelowane.

W celu analizy posłużono się współczynnikiem korelacji rho Spearmana. Okazało się jednak, że nie ma związku pomiędzy zmiennymi⁸⁸. Istotny natomiast okazał się związek pomiędzy spożywaniem przez młodzież alkoholu a używaniem środków odurzających. Do analizy wykorzystano również rho Spearmana, który wykazał, że istnieje słaby, dodatni związek pomiędzy zmiennymi⁸⁹. Oznacza to, że młodzież, która spożywa mocny alkohol częściej też eksperymentuje z substancjami odurzającymi. Przypuszczać można bowiem, że osoby, które sięgają po „mocny” alkohol poszukują też silniejszych i bardziej intensywnych wrażeń, co także związane może być z motywami sięgania po substancje odurzające czy popełnianiem przestępstw.

1.2.2. Przepępczość młodzieży

Jak już wielokrotnie podkreślano zasadniczy zastosowany podział w prowadzonym badaniu dotyczył faktu popełnienia – bądź nie – przestępstwa przez młodego człowieka. Istotnym jednak elementem zarówno w genezie tego typu zachowań jak i w ich przebiegu jest rodzaj popełnionego czynu. Na potrzeby badania wybrano oraz scharakteryzowano jedenaście czynów. Nie było bowiem możliwe uwzględnienie wszystkich przestępstw zawartych w kodeksie karnym, jak i w poszczególnych przepisach pozakodeksowych⁹⁰.

Wyodrębniono w ten sposób cztery główne kategorie czynów. Pierwsza obejmowała przestępstwa przeciwko mieniu i była najszerzej reprezentowana, druga przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, trzecia natomiast przestępstwa narkotykowe, a czwarta komputerowe.

- **Przestępstwa przeciwko mieniu** obejmowały niszczenie mienia, kradzież sklepową, kradzież z włamaniem, kradzież samochodu, kradzież z samochodu kradzież rozbójniczą, wymuszenie rozbójnicze. W tym miejscu warto nadmienić, że przestępstwa rozbójnicze, tj. kradzież i wymuszenie rozbójnicze wg kodeksu karnego są włączone do przestępstw przeciwko mieniu, lecz ze względu na ich charakter w różnych badaniach analizuje się je odrębnie (są to czyny z ładunkiem przemocy i niekiedy agresji)⁹¹.
- **Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu** obejmowały udział w bójce lub pobiciu oraz spowodowanie uszczerbku na zdrowiu.
- **Przestępstwa komputerowe** obejmowały „hacking”.

⁸⁸ Odpowiednio dla grupy eksperymentalnej, alkohol – niebezpieczne narzędzia ($\rho=-0,091$; $p=0,253$), narkotyki – niebezpieczne narzędzia ($\rho=0,122$; $p=0,124$).

⁸⁹ Odpowiednio dla grupy eksperymentalnej ($\rho=0,229$; $p=0,004$) dla grupy kontrolnej ($\rho=0,231$; $p<0,001$)

⁹⁰ B. Gruszczyńska, M. Marczewski, P. Ostaszewski, A. Więcek-Durańska, *Przepępczość pozakodeksowa*, Warszawa 2015: niepublikowany raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości.

⁹¹ A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas...*

- **Przestępstwa narkotykowe** obejmowały sprzedaż lub pośrednictwo w sprzedaży narkotyków.

Biorący udział w badaniu uczniowie mieli za zadanie odnieść się czy kiedykolwiek robili którekolwiek z wymienionych rzeczy. Dopuszczano odpowiedzi tak lub nie. Do grupy eksperymentalnej włączone zostały osoby, które przyznały się do popełnienia, co najmniej jednego przestępstwa.

Tabela 4. Zachowania niezgodne z prawem badanej młodzieży⁹²

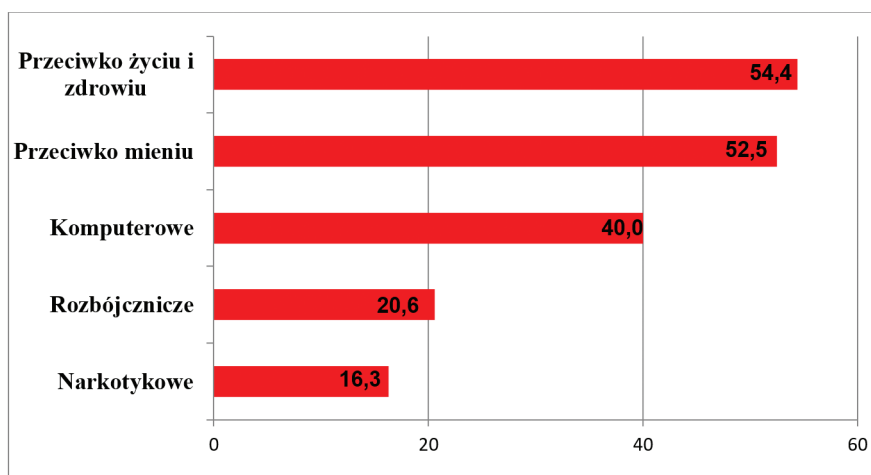
	Liczba	Odsetek N=160	Odsetek N=484
<i>Czy uczestniczyłeś w grupowej bijatyce na dziedzińcu szkoły, na stadionie, ulicy lub w innym miejscu publicznym?</i>	78	49,4	16,1
<i>Czy kiedykolwiek posługiwałeś się komputerem dla „hackingu”?</i>	64	40,0	13,2
<i>Czy kiedykolwiek zniszczyłeś coś celowo na przykład przystanek autobusowy, okno, siedzenie w autobusie lub w pociągu, samochód itp.?</i>	43	26,9	8,9
<i>Czy kiedykolwiek ukradłeś coś w sklepie lub supermarkecie?</i>	38	23,8	7,9
<i>Czy kiedykolwiek umyślnie pobiliś albo zraniłeś kogoś tak, że musiał iść do lekarza?</i>	35	21,9	7,2
<i>Czy kiedykolwiek sprzedawałeś jakieś narkotyki lub działałeś, jako pośrednik?</i>	26	16,3	5,4
<i>Czy kiedykolwiek groziłeś komuś bronią lub pobiciem, po to by dostać od tej osoby pieniądze lub coś innego?</i>	22	13,8	4,5
<i>Czy kiedykolwiek wyrwałeś komuś torebkę, teczkę lub coś innego?</i>	16	10,1	3,3
<i>Czy kiedykolwiek włamałeś się do mieszkania, budynku, pomieszczenia (strychu, piwnicy, garażu) po to żeby coś zabrać?</i>	14	8,8	2,9
<i>Czy kiedykolwiek ukradłeś coś z samochodu?</i>	14	8,8	2,9
<i>Czy kiedykolwiek ukradłeś jakiś pojazd np. rower, skuter, samochód itp.?</i>	12	7,5	2,5

⁹² W tabeli przedstawiono odsetki zarówno do całej badanej populacji jak i do wyodrębnionych frakcji.

Najczęściej występującym zachowaniem wśród badanej młodzieży było uczestnictwo w bójce lub pobiciu. Niemalże połowa (49%) uczniów z grupy eksperymentalnej miała tego typu doświadczenia. 40% posługiwało się komputerem dla hackingu, a ponad ¼ uczniów przyznała się do celowego niszczenia mienia (różnej wartości). Również dość częstym zachowaniem były kradzieże sklepowe (24%) lub spowodowanie rozstroju zdrowia na czas do siedmiu dni lub powyżej jako następstwo pobicia (22%). Do sprzedaży narkotyków lub pośrednictwa w takim procederze przyznało się około 16% uczniów z grupy eksperymentalnej (nieco ponad 5% badanej populacji młodzieży). Przepęstwa o charakterze rozbójniczym (wymuszenie oraz kradzież rozbójnicza) stanowiły odpowiednio około 14 i 10% analizowanej frakcji. W granicach 10% wynosiły zachowania polegające na różnego rodzaju kradzieżach (kradzież z włamaniem, kradzież z samochodu oraz kradzież pojazdu).

Na podstawie tak zebranych informacji dotyczących przestępczości młodzieży, rodzaju popełnianych czynów oraz ich liczby dokonano zagregowania poszczególnych kategorii, ponieważ jeden respondent mógł dokonać kilku przestępstw różnego rodzaju. Opracowane na tej podstawie kategorie przedstawiono na wykresie 3.

Wykres 3. Odsetek popełnionych czynów wg kategorii przestępstw

Ponad połowa uczniów (54%) z grupy eksperymentalnej popełniła przestępstwo przeciwko życiu i zdrowiu (udział w bójce lub pobiciu, spowodowanie uszczerbku na zdrowiu), a więc czyn o charakterze agresywnym. Również nieco ponad połowa przestępstwo przeciwko mieniu (52%), działanie skierowane było na jego uzyskanie lub celowe zniszczenie. Do jednego z czynów o charakterze rozbójniczym (kradzieży bądź wymuszenia) przyznał się co piąty badany uczeń z grupy eksperymentalnej. Jak już wspomniano przestępstwa komputerowe stanowiły również znaczny odsetek, bo aż 40%. Rozpowszechnienie działalności młodzieży polegającej na sprzedaży substancji odurzających oszacowano na około 16%.

Analizując rodzaj czynu nie sposób jest pominąć aspektu ilościowego popełnionych przestępstw, lecz odnieść można się jedynie do ich rodzaju, nie pytano bowiem ile razy badany zachował się w dany sposób.

Analiza statystyczna uzyskanych danych wskazuje, że średnio na jednego badanego przypadły dwa typy przestępstw⁹³. Prawie 47% uczniów z grupy eksperymentalnej wskazało na jeden rodzaj przestępstw, które popełnili. Większość jednak (53%) wymieniała co najmniej dwa, a rekordziści nawet siedem i więcej czynów. Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Liczba przestępstw

	Liczba	Odsetek
<i>Jedno</i>	75	46,9
<i>Dwa</i>	34	21,3
<i>Trzy</i>	22	13,8
<i>Cztery</i>	12	7,5
<i>Pięć</i>	9	5,6
<i>Sześć</i>	5	3,1
<i>Siedem i więcej</i>	3	1,8
Ogółem(n)	160	100,0

Przedstawiony powyżej rozkład odpowiedzi zawiera różne rodzaje czynów. Ciekawe było to, jaki odsetek osób charakteryzuje jednolitość przestępczości tzn. czy popełniają oni tylko czyny przeciwko życiu i zdrowiu, mieniu lub narkotykowe? Przypuszczano bowiem, że osoby, których działania przestępcze skupione są na mieniu mogą różnić się od osób popełniających inne rodzaje przestępstw np. agresywne lub komputerowe. Zdecydowanie inna może być także motywacja popychająca ich do tego typu zachowań.

Analiza udzielonych przez badanych odpowiedzi pozwoliła na odtworzenie możliwych konfiguracji czynów. Ponad połowa uczniów, którzy popełnili przestępstwo (55%) wskazywała na jeden rodzaj dokonywanych czynów. W około 19% były to przestępstwa przeciwko mieniu, 18% przeciwko życiu i zdrowiu, 14% „hackingu”, a w 4% handel narkotykami. Na tej podstawie powiedzieć można, że osoby te cechował raczej jednolity charakter przestępczości.

Pozostałe 45% udzielonych odpowiedzi dotyczyło mieszanych form zachowań niezgodnych z prawem. Najczęściej występującym połączeniem były dwa rodzaje przestępstw (około 30%) – przeciwko mieniu oraz przeciwko osobie (udział w bójce lub pobiciu, spowodowanie obrażeń).

⁹³ $M=2,3$; $Me=2,00$; $SD=1,75$

wanie uszczerbku na zdrowiu) – 17 przypadków, co stanowiło około 11%. Drugim, co do częstości było połączenie różnych form kradzieży z przestępczością komputerową „hackingiem” (7 przypadków) oraz najrzadziej z przestępczością narkotykową (4 przypadki).

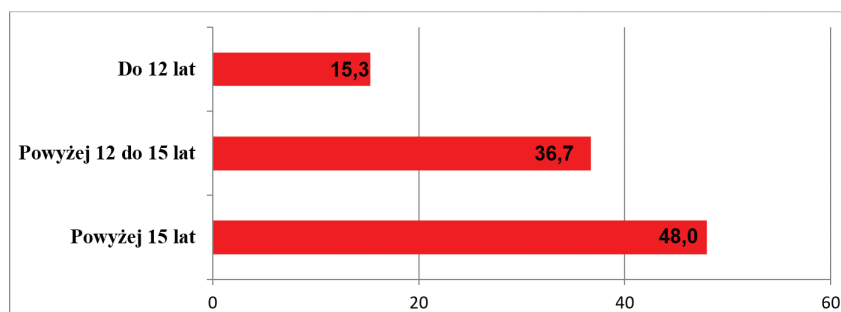
W około 13% badani uczniowie wymienili aż trzy różne kategorie popełnianych przez siebie przestępstw, w czterech przypadkach cztery, a więc wszystkie obejmujące prowadzone badane.

1.2.3. Charakterystyka społeczno-demograficzna badanych

Dla uzyskania pełniejszego obrazu przestępczości badanych uczniów oraz wykazywanych przez nich zachowań ryzykownych, w kwestionariuszu ankiety zawarto również pytania dotyczące wieku, kiedy doszło do pierwszego z zachowań (przestępczych lub ryzykownych) oraz szczegółowe pytania dotyczące sytuacji i reakcji społecznej na dane zdarzenie. Przypuszczano bowiem, że im młodszy wiek pojawienia się pierwszych zachowań przestępczych lub ryzykownych tym większe prawdopodobieństwo utrwalenia się ich i pojawienia w dorosłym życiu.

Rozkład uzyskanych odpowiedzi przedstawia się w interesujący sposób. Średni wiek przypadający na pierwsze zdarzenie tego typu to 14 lat, warto jest jednak odnieść się do mediany, która w tym przypadku jest bardziej adekwatna i wynosi 15 lat⁹⁴. Ponad połowa uczestniczących w badaniu uczniów z grupy eksperymentalnej odpowiedziała, że u nich ten wiek był niższy. Zdarzały się odpowiedzi wskazujące, że na przykład po raz pierwszy piły mocny alkohol w wieku trzech lat, lub po raz pierwszy dokonały kradzieży mając trzy czy cztery lata.

Wykres 4. Wiek pierwszego zdarzenia o charakterze przestępczym lub ryzykownym (odsetki)

Przeprowadzone analizy wykazały, że istnieją istotne statystycznie różnice pomiędzy wiekiem pierwszych zachowań ryzykownych w porównywanych grupach⁹⁵. Młodzież dokonująca przestępstwa zdecydowanie częściej w młodszym wieku podejmowała pierwsze zachowania ryzykowne w postaci picia mocnego alkoholu czy używania narkotyków niż uczniowie z grupy kontrolnej⁹⁶.

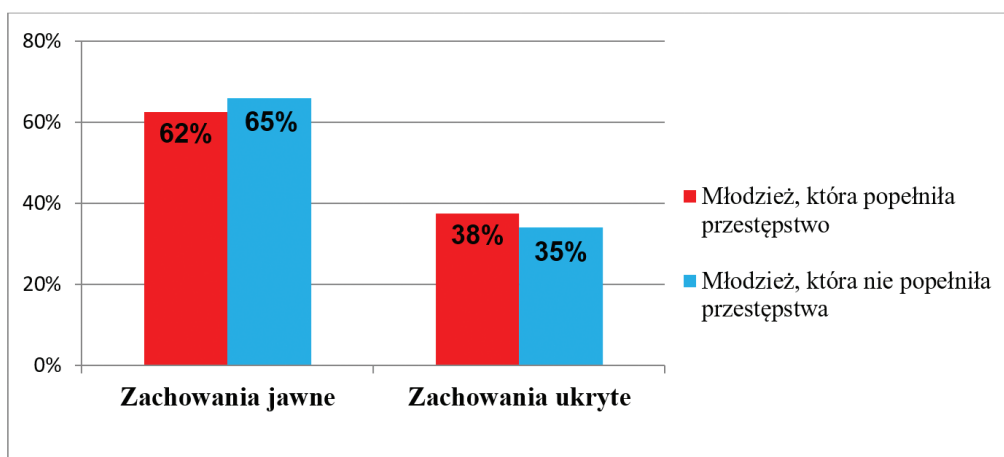
⁹⁴ $MD=14,4$; $Me=15,0$; $SD= 2,8$

⁹⁵ Test U Manna Whitney’a ($Z=7,787$; $p<0,001$; $r=0,42$). Siła związku jest niska.

⁹⁶ Odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 118,2$ i $M_{\text{ranga}} = 201,9$. Siła związku jest umiarkowana.

Uzyskane odpowiedzi badanych uczniów wskazują na niewielkie różnice w liczbie zachowań jawnych i ukrytych. W obu porównywanych grupach dominowały zachowania jawne (odpowiednio 62 i 65%). Wśród młodzieży, która nie popełniła przestępstwa pojawiały się one nieco częściej, podkreślić jednak należy, że dotyczyły one zachowań ryzykownych takich jak picie mocnego alkoholu, używanie narkotyków lub noszenie przy sobie niebezpiecznego narzędzia (broni). Uczniów z grupy eksperymentalnej nieco częściej (38% odpowiedzi) niż badanych ze zbiorowości kontrolnej (35%) charakteryzowało popełnianie czynów, które nie wyszły na jaw i oprócz zachowań ryzykownych były to też czyny przestępcze⁹⁷.

Wykres 5. Zachowania jawne i ukryte w porównywanych grupach (odsetki)

Zachowania młodzieży porównywano również biorąc pod uwagę osoby, które dowiedziały się o popełnionym przestępstwie lub zachowaniu ryzykownym. Okazało się, że w grupie młodzieży dokonującej przestępstw w 81% przypadków o danym zachowaniu dowiedziała się tylko jedna osoba, a dla porównania w grupie kontrolnej 88%. Pozostałe przypadki (odpowiednio 19 i 12%) dotyczyły sytuacji, gdy o czynie dowiedziało się kilka osób i mogli to być rodzice, policja, nauczyciele lub inne osoby z otoczenia.

Zarówno w zbiorowości eksperymentalnej, jak i kontrolnej najczęściej o zachowaniu dziecka dowiadywali się rodzice (odpowiednio 60 i 82%) (por. tabela 6). Również dość często pojawiającą się kategorią w obu grupach były inne osoby (odpowiednio 37 i 24%). Wśród innych osób uczniowie wymieniali sąsiadów, znajomych oraz innych członków rodziny (dziadków, rodzeństwo).

⁹⁷ Test U Manna Whitney'a ($Z=3,540$; $p<0,001$; $r=0,24$).

Tabela 6. Kto dowiedział się o danym zachowaniu ucznia

	Eksperymentalna N = 160 (n=111)		Kontrolna N = 324 (n=103)	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>Rodzice</i>	67	60,4	84	81,5
<i>Policja</i>	21	18,9	5	4,8
<i>Nauczyciel(ka)</i>	16	14,4	4	3,9
<i>Inne osoby</i>	41	36,9	25	24,3

Porównywane grupy różniły się odpowiedziami wskazującymi, że o danym zachowaniu poinformowana została policja lub dowiedzieli się nauczyciele. Młodzieży dokonującej przestępstw tego typu sytuacje dotyczyły cztery razy częściej niż uczniów z grupy kontrolnej. Co w oczywisty sposób wiąże się z rodzajem dokonanych czynów, gdyż w grupie kontrolnej mówimy tylko o zachowaniach ryzykownych, natomiast w eksperymentalnej również o przestępczości.

Uczestniczących w badaniu uczniów pytano również, czy w związku z ujawnionym zachowaniem (ryzykownym bądź przestępczym) zostali oni w jakiś sposób ukarani. Zakładano, że młodzież z grupy kontrolnej, w sytuacji, gdy doszło do zachowania nieakceptowanego była częściej w jakiś sposób karana lub ponosiła konsekwencje swojego postępowania. Co w efekcie powstrzymywało ich przed dalszymi tego typu zachowaniami.

W obu porównywanych grupach okazało się (odpowiednio 51 i 59%), że w większości przypadków – odpowiedzi odnoszono do zachowań ujawnionych – młodzież pomimo tego, że zachowanie zostało ujawnione nie poniosła żadnych konsekwencji swojego czynu. W pozostałych przypadkach młodzi ludzie wskazywali, że zostali ukarani za swoje zachowanie. W grupie młodzieży dokonującej czynów przestępczych takich odpowiedzi udzieliło 49% badanych, a w zbiorowości kontrolnej 41%.

Interesujące wyniki otrzymano po przeprowadzeniu analizy uwzględniającej to, kim była osoba, która ukarała ucznia za dane zachowanie (przestępcze lub ryzykowne). Podkreślić należy, że młody człowiek mógł ponieść konsekwencje ze strony kilku różnych osób jak również ze strony instytucji.

Jak się okazało młodzież dokonująca czynów niezgodnych z prawem zdecydowanie częściej ponosiła konsekwencje swoich zachowań na różnych płaszczyznach, gdyż karana była niekiedy za ten sam czyn przez różne osoby, a więc w efekcie nawet kilkakrotnie. Młodzież z grupy kontrolnej tylko w trzech przypadkach, w których zachowanie ryzykowne zostało ujaw-

nione ukarana została przez rodziców i policję (sprawy zostały skierowane do sądu rodzinnego, bowiem używanie alkoholu i narkotyków potraktowane zostało, jako przejaw demoralizacji). W pozostałych przypadkach młodzi ludzie za swoje zachowanie ukarani zostali przez: rodziców (37 przypadków), policję (1 osoba) oraz nauczyciela (1 osoba).

W zbiorowości młodzieży z grupy eksperymentalnej w nieco ponad 78% uczniowie ukarani zostali przez pojedyncze osoby (56% - przez rodziców, 13% - policję, 2% sąd, 2% - nauczyciela oraz w 5% przez inną osobę). W pozostałych przypadkach (22%) konsekwencje za dane zachowanie były poważniejsze i obejmowały oprócz reakcji rodziców w każdym przypadku, reakcję instytucji takich jak szkoła, policja i sąd.

Wśród wymienianych przez badanych uczniów konsekwencji zachowań ryzykownych lub niezgodnych z prawem, w grupie eksperymentalnej najczęściej wskazywano na reakcję rodziców w postaci „szlabanu” w domu, zakazu spotykania się z osobami, wychodzenia w określone miejsca lub ograniczenie dóbr w postaci kieszonkowego. Trzynastu uczniów wskazało, że miało prowadzoną sprawę w sądzie natomiast jeden, że w konsekwencji swojego zachowania został pobity, lecz nie udzielił odpowiedzi przez kogo. We frakcji uczniów niepełniających przestępstw, lecz takich, których charakteryzowało występowanie zachowań ryzykownych wymieniano jedynie kary, zakazy i ograniczenia stosowane przez rodziców.

1.3. Charakterystyka środowiska rodzinnego młodzieży

Analiza kwestionariuszy dostarczyła interesujących informacji na temat środowiska rodzinnego badanej młodzieży. Jak już wspomniano rodzina jest podstawowym nośnikiem wzorów zachowania, wartości oraz prawidłowych relacji międzyludzkich. W sytuacji, gdy jej funkcjonowanie jest prawidłowe, zrównoważone i dostarcza młodemu człowiekowi odpowiednich stymulacji i możliwości służących prawidłowemu rozwojowi, rodzina pełni rolę ochronną. Lecz wraz z pojawieniem się deficytów lub problemów w jej funkcjonowaniu, pojawiać się mogą różnego rodzaju dysfunkcje w zachowaniu młodego człowieka. Jak się wskazuje w literaturze przedmiotu, czynnikami zaburzającymi prawidłowe funkcjonowanie systemu rodzinnego, mogą być wadliwie stosowane metody wychowawcze (zbyt rygorystyczne, chaotyczne czy nawet liberalne), negatywny klimat wychowawczy niekiedy związany z problemami rodziców lub innych bliskich osób z alkoholem, narkotykami, zdrowiem czy pracą. Nie bez znaczenia jest też, kto zajmuje się wychowaniem młodego człowieka. Powyżej przytoczone kwestie omawiane będą w dalszej części opracowania, ze szczególnym naciskiem na uchwycenie różnic związanych z funkcjonowaniem rodziny osób, które popełniły przestępstwo i tych, którzy tego nie zrobili.

Większość uczestniczącej w badaniu młodzieży (około 82% dla obu grup) wychowywała się w rodzinach pełnych. W około 3% w rodzinach zrekonstruowanych, natomiast z jednym

rodzicem odpowiednio 10 i 7%. W pozostałych przypadkach byli to inni członkowie rodziny (2,5 oraz 3,7%).

Również pod względem sytuacji zawodowej rodziców badana młodzież nie różniła się znacząco. Zarówno w odniesieniu do ojca jak i do matki badani wskazywali, że posiadają oni stałą pracę, prowadzą działalność gospodarczą lub posiadają dochody z innego tytułu (renta, emerytura, prace dorywcze). Tylko nieliczni odpowiedzieli, że rodzice nie pracują zawodowo (ojcowie odpowiednio 1 oraz 7%, a matki około 15% badanych uczniów). Przy czym w odniesieniu do matek podkreślano, że nie muszą one pracować lub, że zajmują się domem ewentualnie młodszym rodzeństwem.

1.3.1. Relacje z rodzicami

Niezwykle ciekawych informacji dostarczyła analiza odpowiedzi na pytanie o to jak układają się relacje badanych z rodzicami (oddzielnie pytano o każdego z rodziców). Na pozytywne relacje z ojcem zdecydowanie częściej wskazywali młodzi ludzie z grupy kontrolnej, a więc ci, którzy nie popełnili przestępstwa. 99% z nich odpowiedziało, że relacje z ojcem układają się bardzo dobrze lub raczej dobrze. Natomiast młodzież, która popełniła przestępstwo na pozytywne relacje wskazywała nieco rzadziej, bo w około 92%. Różnice te okazały się być również istotne statystycznie⁹⁸.

Nieco inny wynik uzyskano analizując odpowiedzi respondentów w odniesieniu do matki. Młodzież, która popełniła przestępstwo w 99% odpowiadała, że jej relacje układają się bardzo dobrze lub raczej dobrze, wśród młodzieży z grupy kontrolnej takie odpowiedzi stanowiły około 95% (por. wykres 6). Przeprowadzono odpowiednie analizy statystyczne, lecz nie wykazały one istotnych statystycznie różnic⁹⁹.

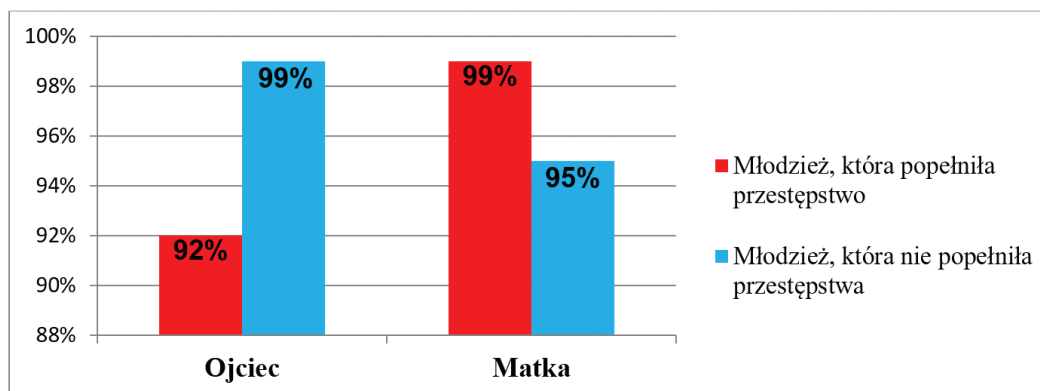
Wartym podkreślenia jest jednak, że stwierdzono istotną statystycznie zależność pomiędzy popełnianiem przestępstw, a oceną relacji z rodzicami¹⁰⁰. Osoby, które popełniały przestępstwa częściej lepiej oceniały relacje z matką niż z ojcem, natomiast u młodzieży, która nie wchodziła w konflikt z prawem zaobserwowano sytuację odwrotną, a więc lepiej oceniano relacje z ojcem.

⁹⁸ Test U Manna Whitney'a ($Z= 3,324$; $p=0,001$; $r=0,16$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 249,5$ i $M_{\text{ranga}} = 212,8$). Siła tego związku jest bardzo słaba.

⁹⁹ Test U Manna Whitney'a ($Z=1,53$; $p=0,125$).

¹⁰⁰ Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=393)} = 12,975$; $p < 0,0001$).

Wykres 6. Ocena relacji z rodzicami – bardzo dobre oraz raczej dobre (w procentach)

W badaniu zastosowano również inną miarę będącą wskaźnikiem relacji z rodzicami bądź innymi osobami dorosłymi sprawującymi opiekę. Zapytano bowiem o częstotliwość wspólnie spędzanego czasu na wykonywaniu jakichś czynności, mogła to być zabawa, nauka czy praca. Uzyskane wyniki wskazują na istotną statystycznie różnicę pod względem częstości spędzania czasu na wspólnie wykonywanych czynnościach z dorosłymi a przestępczością¹⁰¹.

Młodzież niedokonująca przestępstw znacznie częściej spędzała czas na wykonywaniu wspólnych prac z dorosłymi, niż młodzi ludzie, którzy przestępstwo popełnili. Największe różnice pomiędzy porównywanymi grupami zaobserwowano w kontekście bardzo częstych wspólnie wykonywanych prac. W grupie kontrolnej niemalże połowa badanych, co najmniej raz w tygodniu lub częściej wykonywała wspólne czynności z osobami dorosłymi, podczas gdy w zbiorowości młodzieży „popełniającej przestępstwa” na taką częstotliwość wskazał tylko co trzeci uczeń. Również duże różnice w rozkładzie odpowiedzi uzyskano w kategorii „kilka razy w roku”. Na tak rzadko wykonywane czynności wspólnie z dorosłymi wskazywała ¼ osób badanych z grupy eksperymentalnej, natomiast w kontrolnej takich osób było około 17%. W obu analizowanych zbiorowościach około 10% młodzieży odpowiedziało, że prawie nigdy nie wykonuje żadnych czynności z osobami dorosłymi. Poniżej w tabeli 7 przedstawiono szczegółowy rozkład odpowiedzi.

Tabela 7. Jak często robisz coś z dorosłymi?

	Eksperymentalna N = 160		Kontrolna N = 324	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>Mniej więcej raz w tygodniu lub częściej</i>	53	33,1	128	48,9
<i>Mniej więcej raz w miesiącu</i>	32	20,0	48	18,3
<i>Kilka razy w roku</i>	43	26,9	44	16,8
<i>Mniej więcej raz w roku</i>	16	10,0	16	6,1
<i>Prawie nigdy</i>	16	10,0	26	9,9
Ogółem (n)	160	100,0	262	100,0

¹⁰¹ Test U Manna Whitney’a ($Z= 2,733$; $p=0,006$; $r=0,13$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 231,8$ i $M_{\text{ranga}} = 199,1$). Siła tego związku jest bardzo słaba.

1.3.2. Charakterystyka zdarzeń wywołujących stres w rodzinie

Niezwykle ważne i zarazem mające wpływ na całokształt funkcjonowania zarówno systemu rodzinnego jak i samego młodego człowieka są różne rodzaje zdarzeń stresowych lub traumatycznych dotyczących rodziny. Są one na tyle istotne, że jak się podkreśla w literaturze¹⁰² wywołują one stres u wszystkich członków rodziny, wpływają na klimat wychowawczy, jak również na relacje interpersonalne oraz na komfort funkcjonowania i wychowywania się w takim środowisku. Zdarzenia mogą mieć przebieg nagły i wywoływać ostry stres, a w niektórych okolicznościach nawet zespół stresu pourazowego (PTSD). W literaturze przedmiotu podkreśla się jednak, że pewne sytuacje wywołujące „lekki stres” lub tylko pewnego rodzaju dyskomfort, w przebiegu chronicznym mogą być również niebezpieczne dla zdrowia, jak i funkcjonowania społecznego¹⁰³.

W przeprowadzonym badaniu sprawdzano, jakie są symptomy stresu ostrego oraz przewlekłego w porównywanych grupach. Weryfikowano również związek pomiędzy stresem a dokonywaniem przez młodzież przestępstw. Zakładano, że stres – niezależnie od tego czy ostry czy przewlekły – będzie negatywnie oddziaływał na sferę motywacyjną i podejmowanie zachowań niezgodnych z prawem przez młodzież. Młodzież narażona na oddziaływanie stresu chronicznego częściej będzie dokonywała czynów niezgodnych z prawem, a im więcej czynników o charakterze stresowym tym szersze spektrum zachowań młodzieży niezgodnych z prawem.

Aby możliwa była weryfikacja przedstawionych hipotez przygotowano w kwestionariuszu *self-report* siedemnaście kategorii zdarzeń o różnym stopniu ważności, od mniej do bardzo poważnych. Dotyczyły one różnych wymiarów funkcjonowania rodziny m. in.: ekonomicznego, mieszkaniowego, zdrowotnego, jak również problemów z alkoholem czy narkotykami rodziców, przemocy domowej czy innego rodzaju problemów, np. przestępczości członków rodziny.

Analiza empiryczna uzyskanych odpowiedzi dostarczyła niezwykle interesujących wyników, gdyż jak się okazało młodzież z grupy kontrolnej zdecydowanie częściej (w 15 na 17 porównywanych kategoriach) wskazywała, że dana sytuacja stresująca jej dotyczy lub dotyczyła. W grupie młodzieży dokonującej przestępstw tylko w dwóch kategoriach czynników – śmierć innej bliskiej osoby oraz długotrwała lub poważna choroba rodzica lub innej bliskiej osoby – uzyskano wyższy odsetek. Różnice te okazały się jednak nieistotne statystycznie.

Przeprowadzone w dalszej części analizy porównawcze pozwoliły na wyodrębnienie dziesięciu czynników istotnie różnicujących badane grupy. Podkreślenia wymaga jednak fakt, że to w grupie kontrolnej, a więc wśród młodzieży, która nie dokonała przestępstwa, czynników

¹⁰² Szerzej M. Lis-Turlejska, *Stres traumatyczny - koncepcje i badania*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1998. McWhirter, J. J., McWhirter, B. T., McWhirter, A. M., McWhirter, E. M. (2008). *Zagrożona młodzież...op. cit.*,

¹⁰³ *Ibidem*.

stresujących wyodrębniono najwięcej. Istotnie różnicującymi przeżyciami okazały się: śmierć brata lub siostry, śmierć jednego z rodziców, niepełnosprawność rodzica lub innej bliskiej osoby, choroba psychiczna rodzica albo innej bliskiej osoby, powtarzające się awantury lub bójki między rodzicami, powtarzające się awantury lub przemoc fizyczna skierowana wobec badanego, separacja/rozwód rodziców, trudna sytuacja mieszkaniowa rodzica, długotrwała nieobecność jednego lub obojga rodziców oraz karalność któregoś z rodziców lub innej bliskiej osoby (por. tabela 8).

Ponad połowa badanych w obu grupach (prawie 60%) wskazywała, że przeżyła śmierć bliskiej im osoby. Co trzeci uczeń z grupy kontrolnej oraz prawie co drugi z eksperymentalnej zetknął się z długotrwałą lub poważną chorobą rodzica lub innej bliskiej osoby. Również dość częstym zdarzeniem dla obu porównywanych grup była długotrwała lub poważna choroba samego badanego (odpowiednio 20 i 25%). W literaturze podkreśla się, że istotnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie młodego człowieka może być strata jednego z rodziców. W porównywanych zbiorowościach wśród młodzieży, która wchodziła w konflikt z prawem tylko niespełna 9% badanych miało takie doświadczenia – co 11 badany uczeń – ale w grupie kontrolnej już co piąty (por. tabela 8).

Tabela 8. Zestawienie zdarzeń o charakterze stresowym

	Eksperymentalna			Kontrolna		
	N = 160			N = 324		
	n	Liczba	Odsetek	n	Liczba	Odsetek
<i>Śmierć innej bliskiej osoby</i>	158	92	58,2	322	179	55,6
<i>Długotrwała lub poważna choroba rodzica lub innej bliskiej osoby</i>	158	65	41,1	321	106	33
<i>Brak pracy rodzica/ rodziców</i>	154	40	26	322	86	26,7
<i>Trudna sytuacja finansowa rodzica/rodziców</i>	156	37	23,7	322	84	26,1
<i>Brak czasu rodzica/rodziców dla dzieci</i>	156	35	22,4	322	99	30,7
<i>Długotrwała lub poważna choroba badanego</i>	158	32	20,3	320	80	25
<i>Problem któregoś z rodziców z alkoholem lub narkotykami</i>	160	27	16,9	322	76	23,6
<i>Niepełnosprawność fizyczna rodzica lub innej bliskiej osoby</i>	157	25	15,9	322	84	26,1
<i>Choroba psychiczna rodzica lub innej bliskiej osoby</i>	158	19	12	322	67	20,8

<i>Powtarzające się awantury lub przemoc fizyczna skierowana przeciw badanemu</i>	153	18	11,8	320	81	25,3
<i>Długotrwała nieobecność jednego lub obojga rodziców</i>	156	17	10,9	322	79	24,5
<i>Powtarzające się awantury lub bójki między rodzicami</i>	158	17	10,8	322	79	24,5
<i>Śmierć ojca lub matki</i>	158	14	8,9	321	62	19,3
<i>Separacja/rozwód rodziców</i>	156	13	8,1	322	75	23,3
<i>Karalność jednego z rodziców lub innej bliskiej osoby</i>	158	10	6,3	322	70	21,7
<i>Śmierć brata/siostry</i>	157	9	5,7	322	70	21,7
<i>Trudna sytuacja mieszkaniowa rodzica/rodziców</i>	151	8	5,3	322	68	21,1

W badaniach dotyczących problematyki przestępczości oraz jej przyczyn zwraca się szczególną uwagę na niezaspokojenie podstawowych potrzeb oraz na narastającą w związku z tym frustrację. W porównywanych grupach uzyskano zbliżony rozkład odpowiedzi dotyczący sytuacji ekonomicznej rodziny. Około ¼ uczniów sygnalizowała brak pracy rodzica lub rodziców oraz trudną sytuację finansową.

Ponadto szczególną uwagę należało zwrócić na odpowiedzi uczniów dotyczące przemocy domowej. W grupie eksperymentalnej 11% uczniów wskazało, że w domu dochodzi do awantur oraz bójek pomiędzy rodzicami, a 12% odpowiedziało, że oni sami są adresatami tychże awantur lub wobec nich kierowano przemocą fizyczną. W zbiorowości kontrolnej, co czwarty badany (25%) odpowiedział, że w jego domu dochodzi do aktów przemocy między rodzicami. W takim samym odsetku udzielono odpowiedzi, że przemoc fizyczna kierowana była wobec nich.

Przypuszczano, że młodzież narażona na oddziaływanie stresu zarówno chronicznego, jak i ostrego częściej dokonywała będzie czynów niezgodnych z prawem, podczas gdy zaobserwowano sytuację odwrotną. Również pod względem ilości zdarzeń o charakterze stresowym uzyskano interesujący obraz. Pomimo, że otrzymano zbliżony rozkład odpowiedzi, pod względem braku zdarzeń o charakterze stresowym (około 16 oraz 17% badanych uczniów dla grupy eksperymentalnej i kontrolnej odpowiedziało, że dana sytuacja nigdy ich nie dotknęła), to zbiorowości te różniły się znacząco pod względem ilości poważnych zdarzeń. Dla młodzieży niemającej doświadczeń z popełnianiem przestępstw rozpiętość odpowiedzi wynosiła od 0 (a więc braku takich zdarzeń) do 17 (wszystkie zdarzenia), a na jednego ucznia przypadało średnio blisko pięć poważnych zdarzeń¹⁰⁴. W grupie uczniów, którzy popełnili przestępstwo rozpiętość odpowiedzi wynosiła od 0 do 13, a średnio na jednego badanego przypadały trzy takie zdarzenia¹⁰⁵.

¹⁰⁴ $M=4,460$; $SD=5,23$.

¹⁰⁵ $M=2,99$; $SD=2,52$.

Zbadano więc, czy istnieje związek pomiędzy liczbą zdarzeń stresowych w rodzinie a liczbą popełnianych czynów niezgodnych z prawem. Do analiz wykorzystano współczynnik korelacji r-Pearsona. Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, że nie istnieje istotny statystycznie związek pomiędzy zmiennymi¹⁰⁶, zaobserwować jednak możemy istnienie tendencji statystycznej.

Interesujące wyniki otrzymano dokonując pogłębionej analizy popełnionego czynu w odniesieniu do liczby zdarzeń o charakterze stresowym związanych z funkcjonowaniem rodziny. Zarówno przestępstwa o charakterze rozbójniczym¹⁰⁷, przeciwko mieniu¹⁰⁸ oraz życiu i zdrowiu¹⁰⁹ okazały się istotnie statystycznie zależne od liczby zdarzeń o charakterze stresowym w rodzinie. Co ciekawe młodzi ludzie istotnie rzadziej popełniali tego typu przestępstwa, gdy byli narażeni w rodzinie na oddziaływanie większej liczby czynników stresujących. Siła obserwowanych związków jest słaba¹¹⁰. Dla przestępstw komputerowych oraz narkotykowych nie zaobserwowano istotnych statystycznie różnic w porównywanych grupach młodzieży.

1.4. Charakterystyka środowiska lokalnego

Oprócz rodziny, która jak wspomniano jest „bramą do społeczeństwa” niezwykle ważne jest środowisko lokalne. Przebywający w nim młody człowiek obserwuje i uczy się różnego rodzaju zachowań. Ważnym jest, więc aby dostarczane mu wtedy wzorce były prawidłowe i akceptowane społecznie.

W przeprowadzonym badaniu zastosowano cztery wskaźniki będące miarą tzw. „dobroci środowiska lokalnego” (nazwa wprowadzona przez autorkę). Środowisko uznawano za „dobre”, gdy stwarzało możliwości do prawidłowego rozwoju młodego człowieka poprzez dostarczanie mu prawidłowych wzorców zachowań oraz zapewnianie pozytywnych bodźców. Pierwszym wskaźnikiem były więc pozytywne relacje badanego w miejscu zamieszkania. Drugim pozytywne relacje osób mieszkających tam ze sobą. Trzecim cechy ekologiczne okolicy, a czwartym przejawy występowania na jej terenie zachowań niezgodnych z prawem.

Analiza wskaźnika pierwszego wskazuje, że większość badanych uczniów ma pozytywny stosunek do miejsca swojego zamieszkania, gdyż aż 80% z nich odpowiedziało, że gdyby musiało się przeprowadzić tęskniłoby za okolicą, w której mieszka. Pomimo zaobserwowanych różnic w odpowiedziach, młodzież która nie popełniła przestępstwa w nieco wyższym odsetku udzieliła pozytywnych odpowiedzi to analizy nie wykazały, aby różnice te były istotne statystycznie.

¹⁰⁶ $r=-0,146$; $p=0,066$ (test dwustronny).

¹⁰⁷ Test χ^2 ($\chi^2_{(4, N=484)}=10,371$; $p=0,035$).

¹⁰⁸ Test χ^2 ($\chi^2_{(4, N=484)}=20,236$; $p<0,001$).

¹⁰⁹ Test χ^2 ($\chi^2_{(4, N=484)}=12,820$; $p=0,012$).

¹¹⁰ Odpowiednio przestępstwa rozbójnicze V Kramera= $0,146$; $p=0,035$, przeciwko mieniu V Kramera= $0,204$; $p<0,001$ oraz życiu i zdrowiu V Kramera= $0,163$; $p=0,012$.

Tabela 9. Wskaźnik I – relacje badanego z miejscem zamieszkania

<i>Gdybym musiał(a) się przeprowadzić, tęsknił(a)bym za tą okolicą</i>	Eksperymentalna		Kontrolna	
	N = 160		N = 324	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>Zgadzam się</i>	128	80,0	212	81,2
<i>Nie zgadzam się</i>	32	20,0	49	18,8
<i>Ogółem (n)</i>	160	100,0	261	100,0

Drugim wskaźnikiem „dobroci środowiska lokalnego” były pozytywne relacje osób mieszkających na tym terenie. Wskaźnik ten zoperacjonalizowany został przez dwa pytania dotyczące pomocy sąsiedzkiej oraz współżycia sąsiedzkiego. W obu przypadkach zarówno pomoc sąsiedzka jak i relacje między sąsiadami ocenione zostały pozytywnie – w granicach od 72 do 92% (por. tabela 10). Młodzież niedokonująca przestępstw znacznie lepiej oceniała relacje sąsiedzkie w swojej okolicy niż młodzi ludzie, którzy przestępstwo popełnili¹¹¹.

W odniesieniu do pytania o pomoc sąsiedzką również zaobserwować można różnice w odsetkach osób wskazujących, że w ich okolicy ludzie chętnie pomagają sobie nawzajem. Przeprowadzone analizy nie wykazały istotnych statystycznie różnic pomiędzy grupami¹¹² lecz zauważyć można istnienie tendencji statystycznej, według której młodzież z grupy kontrolnej częściej odpowiadała, że w ich okolicy ludzie mogą liczyć na pomoc sąsiedzką.

Trzecim wskaźnikiem wspomnianej już dobroci środowiska lokalnego przyjęto, że będą cechy ekologiczne okolicy. Wśród cech charakterystycznych środowiska lokalnego wyodrębniono takie miejsca, których występowanie oceniane jest pozytywnie oraz takie, których obecność uważa się za negatywnie oddziaływującą na całą społeczność. Jako pozytywnie wpływające miejsca i świadczące o dbałości o okolicę są np. place zabaw lub inne miejsca, w których dzieci mają się gdzie bawić i spędzać czas. Natomiast jako negatywnie wpływające wymienia się zaniedbane, niezamieszkałe i porzucone budynki czy też miejsca pełne graffiti.

Tabela 10. Wskaźnik II – relacje osób mieszkających w danej okolicy

	Eksperymentalna		Kontrolna	
	N = 160		N = 324	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>W mojej okolicy ludzie chętnie pomagają sąsiadom</i>				
<i>Zgadzam się</i>	114	71,7	206	79,2
<i>Nie zgadzam się</i>	45	28,3	54	20,8
<i>Ogółem (n)</i>	159	100,0	260	100,0

¹¹¹ Test U Manna Whitney’a ($Z=3,363$; $p=0,001$; $r=0,17$); (odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 224,3$ i $M_{\text{ranga}} = 200,6$). Siła związku jest niska.

¹¹² Test U Manna Whitney’a ($Z=1,759$; $p=0,079$).

<i>Ludzie w mojej okolicy na ogół dobrze ze sobą żyją</i>				
Zgadzam się	126	80,3	239	91,6
Nie zgadzam się	31	19,7	22	8,4
Ogółem (n)	157	100,0	261	100,0

Wszystkie wyodrębnione wskaźniki (szerzej tabela 11) okazały się w istotny statystycznie sposób różnicować badane grupy młodzieży.

Tabela 11. Wskaźnik III – charakterystyka okolicy

	Eksperymentalna		Kontrolna	
	N = 160		N = 324	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>W mojej okolicy dzieci mają się gdzie bawić</i>				
Zgadzam się	102	63,8	186	71,5
Nie zgadzam się	58	36,3	74	28,5
Ogółem (n)	160	100,0	260	100,0
<i>W mojej okolicy są puste i porzucone budynki</i>				
Zgadzam się	82	51,3	90	34,5
Nie zgadzam się	78	48,8	171	65,5
Ogółem (n)	160	100,0	261	100,0
<i>W mojej okolicy jest dużo graffiti</i>				
Zgadzam się	41	25,6	31	11,9
Nie zgadzam się	119	74,4	230	88,1
Ogółem (n)	160	100,0	261	100,0

Młodzież, która nie popełniała przestępstw częściej odpowiadała (niemalże 72%), że w ich okolicy są miejsca przygotowane do zabawy dla dzieci oraz rzadziej wskazywała na występowanie miejsc zaniedbanych, opuszczonych (35%) czy pełnych graffiti (12%). Wśród młodzieży, która popełniła co najmniej jedno przestępstwo ponad połowa (51%) wskazała, że w miejscu ich zamieszkania znajdują się opuszczone budynki, zaniedbane i zniszczone miejsca, a co czwarty, że w jego okolicy jest dużo graffiti. Analizy wykazały, że młodzież popełniająca przestępstwa częściej wychowywała się w środowisku, w którym było więcej oznak zaniedbania przestrzeni poprzez istnienie zniszczonych, opuszczonych budynków czy graffiti¹¹³.

Czwartym brany pod uwagę wskaźnikiem były przejawy występowania w okolicy zachowań niezgodnych z prawem. Wskaźnik ten został zoperacjonalizowany przez trzy pytania. Uczestniczącą w badaniu młodzież zapytano również ogólnie czy w okolicy, w której mieszka występuje przestępczość, czy sprzedaje się narkotyki oraz czy na tym terenie są bójki.

¹¹³ Test U Manna Whitney'a (Z=4,108, p<0,001, r=0,20).

Tabela 12. Wskaźnik IV – przestępczość

	Eksperymentalna		Kontrolna	
	N = 160		N = 324	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>W mojej okolicy występuje przestępczość</i>				
Zgadzam się	64	40,0	60	23,0
Nie zgadzam się	96	60,0	201	77,0
Ogółem (n)	160	100,0	261	100,0
<i>W mojej okolicy sprzedaje się narkotyki</i>				
Zgadzam się	55	34,6	40	15,5
Nie zgadzam się	104	65,4	218	84,5
Ogółem (n)	159	100,0	258	100,0
<i>W mojej okolicy są bójki</i>				
Zgadzam się	73	46,2	65	25,0
Nie zgadzam się	85	53,8	195	75,0
Ogółem (n)	158	100,0	260	100,0

Również pod względem oznak przestępczości w miejscu zamieszkania zaobserwowano, że młodzież dokonująca przestępstw odpowiadała znacznie częściej, że jest to zjawisko przez nich spotykane. Na obecność przestępczości wskazało 40% badanych uczniów z grupy eksperymentalnej, prawie połowa (46%) na bójki w okolicy, a co trzeci badany uczeń na sprzedaż narkotyków. Wśród młodzieży z grupy kontrolnej wskazania na przestępczość w miejscu zamieszkania dokonało nieco mniej, bo około ¼ badanych - podobnie jak w odniesieniu do bójek - na sprzedaż narkotyków wskazało zaś około 15% uczestniczących w badaniu uczniów.

Zbudowany wskaźnik występowania przestępczości w najbliższym sąsiedztwie okazał się różnicować porównywane grupy młodzieży. Przeprowadzone analizy statystyczne wykazały, że istnieją istotne statystycznie różnice¹¹⁴ w ocenie zagrożenia przestępczością w ich okolicy w zależności od grupy młodzieży. Młodzież niedokonująca przestępstw znacznie rzadziej wskazywała, że w okolicy, w której mieszka popełnia się przestępstwa niż młodzi ludzie, którzy przestępstwo popełnili.

Aby uzyskać pełniejszy obraz badanego zjawiska opracowane na podstawie odpowiedzi uczniów wskaźniki będące miarą tzw. dobroci środowiska lokalnego skonfrontowane zostały one z rodzajem popełnionych przestępstw. Otrzymane w ten sposób wyniki przedstawiają się w interesujący sposób. Okazało się bowiem, że wskaźnik IV, będący miarą występowania w najbliższej okolicy badanego zachowań niezgodnych z prawem pozostaje w związku z rodzajem popełnionych przez tę młodzież przestępstw narkotykowych¹¹⁵ oraz mówić możemy o istnie-

¹¹⁴ Test U Manna Whitney'a ($Z=5,478$; $p<0,001$; $r=0,27$); (odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 175,3$ i $M_{\text{ranga}} = 232,9$), Siła związku jest umiarkowana.

¹¹⁵ Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=160)} = 9,302$; $p=0,002$).

niu tendencji statystycznej w odniesieniu do przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu¹¹⁶. Młodzi ludzie odpowiadający, że zdarzało im się sprzedawać narkotyki lub działać jako pośrednicy czy też mieli doświadczenia związane z czynami agresywnymi (udział w bójce lub pobiciu, spowodowanie uszczerbku na zdrowiu) częściej odpowiadali, że w ich sąsiedztwie występuje przestępczość niż młodzież dokonująca innych czynów niezgodnych z prawem¹¹⁷.

Analizy wskazują również na istnienie zależności pomiędzy rodzajem popełnionego czynu a wskaźnikiem pierwszym obrazującym pozytywne relacje badanego z miejscem zamieszkania. Młodzież, która popełniła przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu¹¹⁸ oraz narkotykowe¹¹⁹ rzadziej odpowiadała, że tęskniłaby za swoją okolicą gdyby musiała się przeprowadzić.

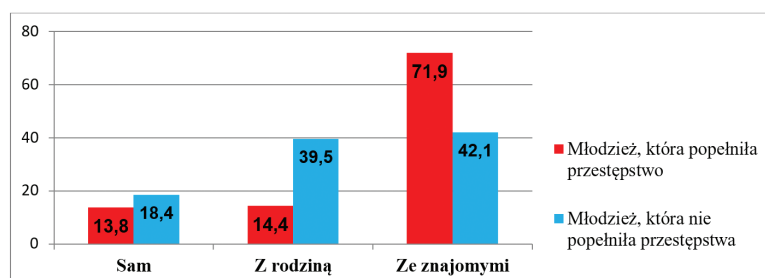
Pogłębione analizy statystyczne nie wykazały żadnych różnic pod względem rodzaju popełnianego czynu, a wskaźnikiem relacji osób mieszkających w sąsiedztwie oraz cechami ekologicznymi okolicy. Czynniki te jak już wspomniano różniły badane grupy pod względem popełnienia – bądź nie – przestępstwa, lecz nie różnicowały pod względem rodzaju dokonanego czynu.

1.4.1. Sposób spędzania czasu wolnego przez młodzież

Jak wskazują badania do popełniania czynów niezgodnych z prawem dochodzi poza domem rodzinnym młodego człowieka¹²⁰. Wyjątek oczywiście stanowią tutaj takie czyny i związane z nimi sytuacje, w których to działanie przestępcze skierowane jest ściśle wobec członków najbliższej rodziny (np. okradanie ich, wymuszanie pieniędzy, wynoszenie przedmiotów z domu i ich sprzedaż, pobicia, groźby itp.).

W prowadzonym badaniu zbierano informacje dotyczące sposobu spędzania przez młodzież czasu wolnego, a w szczególności weryfikowano z kim jest on spędzany. Okazało się, że istnieje istotna statystycznie zależność między tym, z kim młodzież spędza większość wolnego czasu, a przestępczością¹²¹. Młodzież, która popełniła przestępstwo częściej spędzała wolny czas w towarzystwie osób znajomych natomiast młodzież niepopołniająca przestępstw wspólnie z rodziną. Siła związku pomiędzy popełnianiem przestępstw a osobami, z którymi młodzi ludzie spędzali większość czasu wolnego jest umiarkowana.

Wykres 7. Z kim spędzasz większość wolnego czasu (odsetki)

¹¹⁶ Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=160)}=2,853$; $p=0,091$).

¹¹⁷ ($\Phi=0,241$; $p=0,002$).

¹¹⁸ Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=160)}=4,591$; $p=0,032$).

¹¹⁹ Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=160)}=4,145$; $p=0,042$).

¹²⁰ McWhirter, J. J., McWhirter, B. T., McWhirter, A. M., McWhirter, E. M. (2008). *Zagrożona młodzież...op. cit.*,

¹²¹ Test χ^2 ($\chi^2_{(2, N=421)}=38,55$; $p<0,001$); ($\phi=0,303$; $p<0,001$).

Uczestniczącą w badaniu młodzież pytano również o to czy ma grupę znajomych, z którymi spędza czas np. robiąc coś razem, czy wychodząc gdzieś wspólnie. W obu porównywanych zbiorowościach uzyskano zbliżony rozkład odpowiedzi. Około 92% uczniów z grupy eksperymentalnej oraz 91% z kontrolnej wskazało, że ma takich znajomych, odpowiednio 8% oraz 9%, że nie ma.

W literaturze przedmiotu szeroko podejmowany jest temat wpływu grupy na popełnianie przestępstw, w szczególności oddziaływania starszych członków grupy na młodszych. Dlatego też, biorąc udział w badaniu młodzież zapytano o to, w jakim wieku jest większość członków grupy, z którymi spędza czas. Najmniej licznie reprezentowane były osoby do 15 roku życia oraz powyżej 25 (por. tabela 13).

Tabela 13. W jakim wieku jest większość członków twojej grupy

	Eksperymentalna N = 160		Kontrolna N = 324	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>Do 15 lat</i>	1	0,7	8	3,4
<i>Od 16 do 18 lat</i>	95	65,5	165	69,9
<i>Od 18 do 25 lat</i>	34	23,4	53	22,5
<i>26 lat i więcej</i>	3	2,1	3	1,3
<i>Grupy mieszane</i>	12	8,3	7	2,9
Ogółem (n)	145	100,0	236	100,0

Przeprowadzone analizy statystyczne wykazały, że istnieją różnice¹²² w wieku członków grupy, do której przynależy badany a podejmowanymi przez niego zachowaniami niezgodnymi z prawem. Młodzież niedokonująca przestępstw znacznie częściej przebywała w towarzystwie rówieśników, natomiast młodzi ludzie, którzy popełnili przestępstwo – wśród osób starszych lub w grupach mieszanych¹²³. Uczniowie zapytani zostali również o to, czy w grupie ich znajomych akceptowane są zachowania sprzeczne z prawem oraz czy członkowie grup, faktycznie podejmują taką aktywność wspólnie. Uzyskano interesujące wyniki, według których w grupie młodzieży dokonującej przestępstw przyzwolenie na ich popełnianie jest wyższe niż wśród młodzieży, która przestępstwa nie popełniła. W grupie eksperymentalnej niemalże, co trzeci badany uczeń odpowiedział, że grupa, z którą spędza czas rzeczywiście podejmuje wspólnie działania niezgodne z prawem. W zbiorowości kontrolnej takich odpowiedzi udzielono w niespełna 16%.

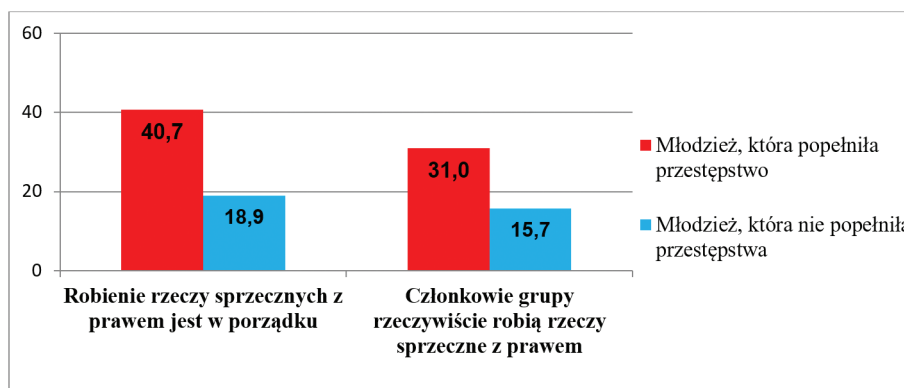
Przebadano, czy istnieje związek pomiędzy przyzwoleniem grupy na dokonywanie przestępstw a faktyczną przestępczością. W celu analizy posłużono się współczynnikiem korelacji rho Spearmana. Potwierdził on, że istnieje umiarkowany, dodatni związek pomiędzy

¹²² Test U Manna Whitney'a ($Z=,106$; $p<0,001$; $r=0,20$).

¹²³ Odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 241,4$ i $M_{\text{ranga}} = 193,3$. Siła związku jest umiarkowana.

zmiennymi¹²⁴ dla grupy eksperymentalnej oraz dla grupy kontrolnej¹²⁵. Oznacza to, że im większe przyzwolenie na zachowania niezgodne z prawem w danej grupie tym większe prawdopodobieństwo takich właśnie zachowań.

Wykres 8. Stosunek do zachowań niezgodnych z prawem badanej młodzieży (odsetki)

Jak już wspomniano przedmiotem zainteresowania był również sposób spędzania wolnego czasu badanej młodzieży. Uczniowie otrzymali zestaw pytań dotyczący sposobu spędzania czasu ze znajomymi. Przedstawiono im osiem różnych możliwych odpowiedzi prosząc, aby na czterostopniowej skali od 1 (nigdy) do 4 (zawsze) udzielili odpowiedzi czy zazwyczaj zachowują się w dany sposób. Cztery przedstawione kategorie miały charakter neutralny (chodzenie na imprezy, granie w zespole muzycznym, uprawianie sportu oraz gry komputerowe czy korzystanie z portali społecznościowych) oraz cztery dotyczyły zachowań o zabarwieniu negatywnym jak: picie alkoholu, zażywanie narkotyków, niszczenie przedmiotów, kradzieże oraz zaczepianie dla zabawy przypadkowych osób. Uczniowie mogli również wypowiedzieć się czy oprócz tych przedstawionych przez badacza czynności podejmują inne, a jeżeli tak to krótko je scharakteryzować. Szczegółowy rozkład uzyskanych odpowiedzi przedstawiono w tabeli 14 i 15.

Zgromadzone w ten sposób informacje przedstawiają interesujący obraz aktywności młodzieży poza ich miejscem zamieszkania. Analiza tychże zachowań wskazuje na różnice pomiędzy porównywanymi grupami. Młodzież z grupy eksperymentalnej częściej podejmowała działania (zarówno pozytywne, jak i negatywne) polegające na większej stymulacji i odbiorze bodźców niż uczniowie z grupy kontrolnej. Młodzi ludzie, którzy popełnili przestępstwo, częściej spędzali czas z grupą swoich znajomych na imprezach¹²⁶, zdecydowanie częściej również wspólnie uprawiali sport¹²⁷ czy też poświęcali czas na aktywność na portalach społecznościowych lub spędzali go grając w gry komputerowe¹²⁸.

¹²⁴ ($\rho=0,476$; $p<0,001$); test dwustronny

¹²⁵ ($\rho=0,354$; $p<0,001$); test dwustronny

¹²⁶ Test U Manna Whitney'a ($Z=3,604$; $p<0,001$; $r=0,18$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 214,3$ i $M_{\text{ranga}} = 177,5$).

¹²⁷ Test U Manna Whitney'a ($Z=2,433$; $p=0,015$; $r=0,13$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 206,4$ i $M_{\text{ranga}} = 179,9$).

¹²⁸ Test U Manna Whitney'a ($Z=3,453$; $p=0,001$; $r=0,18$; odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 216,2$ i $M_{\text{ranga}} = 178,0$).

Tabela 14. Kiedy jesteś poza domem ze znajomymi ze swojej grupy, co zwykle robisz? (A)

	Eksperymentalna		Kontrolna	
	N = 160		N = 324	
	liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
Chodzimy na imprezy				
<i>Nigdy</i>	11	7,6	41	17,3
<i>Czasami</i>	84	57,9	147	62,0
<i>Często lub zawsze</i>	50	34,5	49	20,7
Ogółem (n)	145	100,0	237	100,0
Gramy w zespole muzycznym				
<i>Nigdy</i>	130	89,7	212	91,0
<i>Czasami</i>	4	2,8	10	4,3
<i>Często lub zawsze</i>	11	7,6	11	4,7
Ogółem (n)	145	100,0	233	100,0
Uprawiamy sport				
<i>Nigdy</i>	20	13,9	47	20,0
<i>Czasami</i>	59	41,0	105	44,7
<i>Często lub zawsze</i>	65	45,1	83	35,3
Ogółem (n)	144	100,0	235	100,0
Gramy w gry komputerowe, wchodzimy na portale społecznościowe				
<i>Nigdy</i>	18	12,3	36	15,1
<i>Czasami</i>	41	28,1	102	42,9
<i>Często lub zawsze</i>	87	59,6	100	42,0
Ogółem (n)	146	100,0	238	100,0

Poza analizą czynników pozytywnych lub neutralnych, szczególną uwagę zwrócono na zachowania o charakterze negatywnym. Jak już wspomniano było to picie alkoholu, zażywanie narkotyków, niszczenie przedmiotów, kradzieże oraz zaczepianie i straszenie przypadkowych osób dla zabawy. Szczególnie w tym właśnie wymiarze uwidoczniły się różnice pomiędzy porównywanymi grupami. Okazało się bowiem, że młodzież, która popełniła przestępstwo zdecydowanie częściej będąc poza domem ze znajomymi sięgała po alkohol lub narkotyki. Ponad 70% uczniów wskazało na taką odpowiedź, podczas gdy w zbiorowości kontrolnej takich uczniów było zdecydowanie mniej, bo niespełna 49%. Różnice te okazały się istotne statystycznie¹²⁹. W grupach młodzieży dokonującej przestępstw znacznie częściej młodzi ludzie spędzali swój wolny czas wspólnie ze znajomymi na picciu alkoholu lub zażywaniu narkotyków niż osoby, które przestępstw nie popełniły.

¹²⁹ Test U Manna Whitney'a ($Z=7,444$; $p<0,001$; $r=0,38$; (odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 239,6$ i $M_{\text{ranga}} = 159,3$). Siła związku jest umiarkowana.

Tabela 15. Kiedy jesteś poza domem ze znajomymi ze swojej grupy co zwykle robisz? (B)

	Eksperymentalna		Kontrolna	
	N = 160		N = 324	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
<i>Pijemy alkohol lub bierzemy narkotyki</i>				
<i>Nigdy</i>	30	20,7	120	51,3
<i>Czasami</i>	61	42,1	93	39,7
<i>Często lub zawsze</i>	54	37,2	21	9,0
<i>Ogółem (n)</i>	145	100,0	234	100,0
<i>Rozwalamy lub niszczymy przedmioty dla zabawy</i>				
<i>Nigdy</i>	110	76,9	227	96,6
<i>Czasami</i>	26	18,2	7	3,0
<i>Często lub zawsze</i>	7	4,9	1	0,4
<i>Ogółem (n)</i>	143	100,0	235	100,0
<i>Kradniemy w sklepach dla zabawy</i>				
<i>Nigdy</i>	135	93,1	235	99,2
<i>Czasami</i>	4	2,8	2	0,8
<i>Często lub zawsze</i>	6	4,1	0	0,0
<i>Ogółem (n)</i>	145	100,0	261	100,0
<i>Straszymy i zaczepiamy przypadkowych ludzi dla zabawy</i>				
<i>Nigdy</i>	131	89,7	211	89,8
<i>Czasami</i>	10	6,8	20	8,5
<i>Często lub zawsze</i>	5	3,4	4	1,7
<i>Ogółem (n)</i>	146	100,0	235	100,0

Ponadto młodzież z grupy eksperymentalnej zdecydowanie częściej charakteryzowało podejmowanie innych zachowań ryzykownych czy nawet antyspołecznych mających na celu przełamanie nudy oraz dostarczenie nowych wrażeń i wyzwań. Takimi działaniami były kradzieże sklepowe oraz niszczenie i dewastowanie przedmiotów dla zabawy. Młodzież dokonująca przestępstw zdecydowanie częściej angażowała się z grupą swoich znajomych w działania ryzykowne czy nawet antyspołeczne niż uczniowie przestępstw niedokonujący¹³⁰.

W odniesieniu do zachowań polegających na „wyglupach” polegających na straszaniu i zaczepianiu przypadkowych osób dla zabawy, nie zaobserwowano różnic w uzyskanych wynikach. Dla obu porównywanych grup rozkład odpowiedzi był zbliżony. Zarówno w eksperymentalnej jak i w kontrolnej zbiorowości około 10% uczniów odpowiedziało, że zdarzyło jej się zachowywać w ten właśnie sposób.

¹³⁰ Test U Manna Whitney’ a ($Z=6,936$; $p<0,001$; $r=0,36$); (odpowiednio $M_{\text{ranga}} = 232,7$ i $M_{\text{ranga}} = 157,4$). Siła związku jest umiarkowana.

Wśród innych zajęć, na które wskazywała badana młodzież znalazły się wspólne wyjścia do kina, kawiarni (pizzeria, McDonald), chodzenie po sklepach, jazda rowerem, samochodem lub motocyklem, oglądanie telewizji (filmów, meczów), spacery oraz rozmowy. Uzyskane odpowiedzi nie różniły się w odniesieniu do badanych grup, jedyna różnica wynikała z tego, że w zbiorowości eksperymentalnej, co trzeci odpowiadający uczeń wymieniał dodatkowe zajęcia, a w kontrolnej tylko co piąty.

W kontekście sposobu spędzania czasu wolnego przez uczestniczącą w badaniu młodzież przeprowadzono pogłębione analizy otrzymanych odpowiedzi ze szczególnym uwzględnieniem rodzaju popełnionego przestępstwa. Okazało się, że istnieje zależność między rodzajem popełnionego czynu, a osobami, z którymi spędza większość swojego wolnego czasu. Analiz dokonano testem χ^2 , który wykazał istotne statystycznie zależności. Uczniowie, którzy mieli doświadczenia z czynami przeciwko życiu i zdrowiu (udział w bójce lub pobiciu lub spowodowanie uszczerbku na zdrowiu) istotnie częściej swój wolny czas spędzali z grupą znajomych niż sprawcy innych czynów¹³¹.

1.5. Szkoła

Edukacja oraz system szkolny są ważnym aspektem, który bierze się pod uwagę analizując zachowania przestępcze młodzieży. Po pierwsze do tego typu zachowań może dochodzić właśnie na terenie szkoły. Po drugie w literaturze przedmiotu sporo miejsca poświęca się analizom porównawczym oraz badaniom związku wyników szkolnych dzieci i młodzieży, a ich późniejszymi osiągnięciami w życiu zawodowym i społecznym.

W prowadzonym badaniu zastosowano trzy mierniki sytuacji szkolnej ucznia. Pierwszym z nich był wskaźnik relacji ucznia do szkoły. Drugim osiągnięcia szkolne, trzecim natomiast przejawy nieprzystosowania szkolnego.

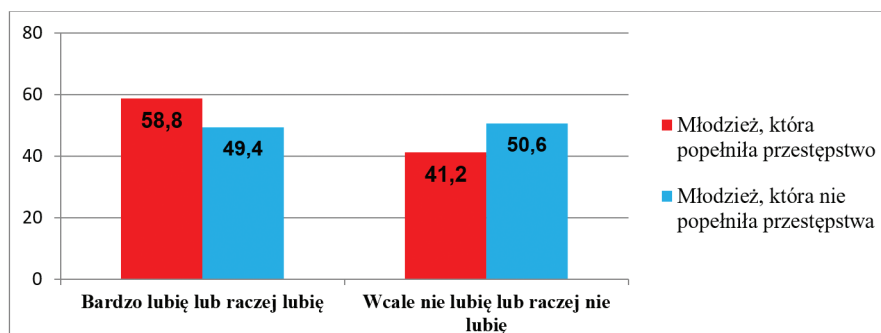
Relację ucznia do szkoły zoperacjonalizowano pytaniem o to, czy lubi chodzić do szkoły. Uczestnicząca w badaniu młodzież mogła udzielić odpowiedzi na czterostopniowej skali od 1 (bardzo lubię) do 4 (wcale nie lubię).

Uzyskano interesującą ilustrację, gdyż okazało się, że młodzież dokonująca przestępstw w prawie 60% udzieliła twierdzącej odpowiedzi, natomiast uczniowie z grupy kontrolnej tylko w nieco ponad 41%. Analizy wyników dokonano za pomocą testu χ^2 . Okazało się jednak, że nie istnieje istotna statystycznie zależność między tym czy uczeń lubi chodzić do szkoły, a jego przestępczością. Możemy mówić jednak o tendencji statystycznej¹³². Młodzież, która popełniła przestępstwo częściej odpowiadała, że lubi chodzić do szkoły.

¹³¹ Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=160)}=5,587$; $p=0,032$); Siła związku jest słaba ($\Phi=0,241$; $p=0,002$).

¹³² Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=421)}=3,46$; $p=0,063$).

Wykres 9. Czy lubisz chodzić do szkoły? (odsetki)

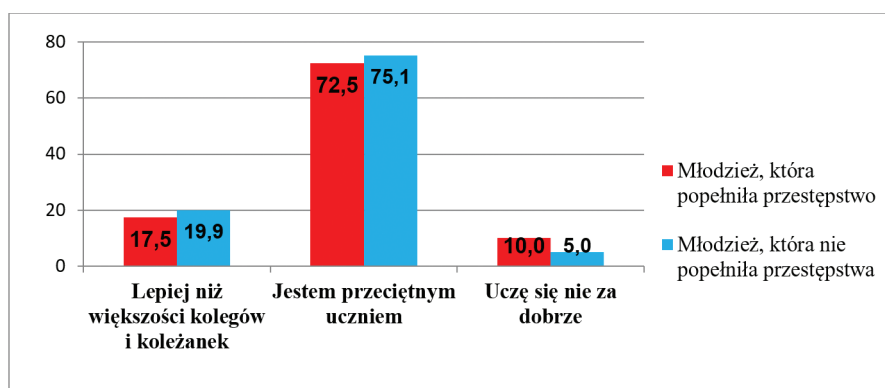

Drugim wskaźnikiem sytuacji szkolnej ucznia były jego osiągnięcia szkolne. Badanych pytano o to czy kiedykolwiek zostali na drugi rok w tej samej klasie oraz jak oceniają swoje osiągnięcia w porównaniu z innymi uczniami w ich klasie.

Analizy wykazały, że brak jest różnic między porównywanymi grupami pod względem częstości powtarzania klasy. W obu grupach większość badanych uczniów (odpowiednio 93 i 92%) wskazało, że nigdy nie zostało na drugi rok w tej samej klasie. Pozostali badani (odpowiednio 7 i 8%) odpowiedzieli, że powtarzali klasę jeden raz.

Również pod względem osiągniętych wyników w szkole, badane grupy młodzieży nie różniły się znacząco. Większość badanych wskazywała (odpowiednio około 73 i 75%), że na tle klasy uzyskuje przeciętne wyniki w nauce. Niewielkie różnice między porównywanymi grupami zaobserwowano w odniesieniu do skrajnych frakcji, a więc do uczniów, którzy uczyli się bardzo dobrze (lepiej niż większość koleżanek, kolegów w klasie) lub bardzo słabo (gorzej niż większość koleżanek, kolegów w klasie). Uzyskany wynik analiz testem χ^2 wskazuje na istnienie tendencji statystycznej w zależności pomiędzy wynikami edukacyjnymi (wysokimi bądź niskimi) a zachowaniami niezgodnymi z prawem¹³³. Poniżej, na wykresie 10, zaprezentowano szczegółowy rozkład odpowiedzi.

Wykres 10. Jak ci idzie w szkole w porównaniu z innymi uczniami w klasie? (odsetki)

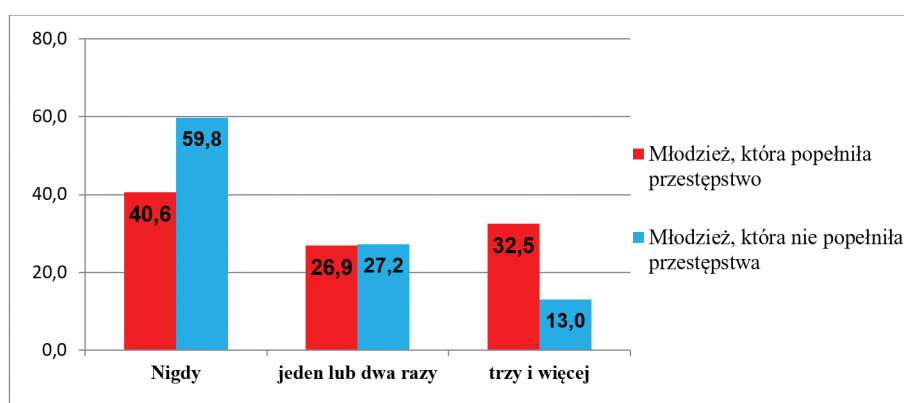
¹³³ Test χ^2 ($\chi^2_{(1, N=109)}=3,60; p=0,059$).

Trzecim miernikiem sytuacji szkolnej były przejawy nieprzystosowania szkolnego młodzieży. Kwestie te sprawdzano przez pytanie dotyczące wagarowania. Pytano bowiem uczniów czy w ciągu ostatniego roku zdarzyło im się wagarować, przez co najmniej cały dzień. Proszono również, aby wymieniano tylko sytuacje wagarów, o których nie wiedzieli rodzice lub nie odbywały się one za ich zgodą. Podczas realizacji badania pojawiło się szereg pytań i wątpliwości dotyczących tego zagadnienia. Uczniowie uczestniczący w badaniu zwracali się z pytaniami do badacza odnośnie sytuacji niepójścia do szkoły (pozostanie w domu lub robienie innych rzeczy poza szkołą) za przyzwoleniem rodziców np. ze względu na kartkówkę, sprawdzian czy inne szkolne wydarzenia.

Uzyskany obraz odpowiedzi wydaje się niezwykle interesujący. Analiza wyników wskazuje, że istnieją istotne statystycznie różnice w częstości wagarowania a przestępczością młodzieży¹³⁴. Okazało się bowiem, że uczniowie w porównywanych grupach nie różnią się znacząco pod względem jednorazowych przypadków pójścia na wagary. Dla obu zbiorowości około 27% uczniów odpowiedziało, że w ostatnim roku zdarzyło im się pójść jeden czy dwa razy na wagary.

Zasadnicze różnice jednak zaobserwowano pomiędzy tymi, którzy ani razu nie byli na wagarach w ostatnim roku, a tymi, u których takich zachowań było co najmniej trzy lub więcej. W grupie młodzieży, która nie popełniła przestępstwa aż 60% odpowiedziało, że w ostatnim roku nie było na wagarach ani razu. Dla porównania wśród młodzieży, która popełniła przestępstwo uczniów niechodzących na wagary było niespełna 41%. Porównując natomiast osoby, które na wagarach były co najmniej trzy razy, zaobserwować można, że niemalże co trzeci był z frakcji, która popełniła przestępstwo. Z grupy kontrolnej było tylko 13% uczniów.

Wykres 11. Wagary (odsetki)

Szczegółowym analizom poddano zagadnienie wagarów oraz dokonywania konkretnych typów przestępstw. Przypuszczano bowiem, że uczniowie, którzy spędzają czas poza szkołą oraz poza domem – wagarując – będą częściej popełniali przestępstwa. Jak już omawiano hipoteza ta znalazła potwierdzenie w analizowanym materiale badawczym. Dodatkowym analizom poddano więc konkretne rodzaje przestępstw i co interesujące okazało się,

¹³⁴ Test U Manna Whitney'a ($Z= 4,639$; $p<0,001$; $r=0,23$).

że istnieją istotne statystycznie różnice pomiędzy badanymi zmiennymi¹³⁵. Młodzież, która ma doświadczenia w pośrednictwie lub sprzedaży narkotyków częściej też wagaruje niż młodzież, która przyznała się do popełnienia innych rodzajów przestępstw. Analiza pozostałych rodzajów przestępstw nie wykazała znaczących statystycznie różnic pomiędzy omawianymi podgrupami.

3. Uwagi podsumowujące

Celem badań była ocena rozpowszechnienia oraz analiza uwarunkowań tzw. „czynników ryzyka” w etiologii czynów przestępczych. Aby tego dokonać przeprowadzono badania samoopisowe młodzieży.

Uzyskany szeroki materiał empiryczny (badaniem objęto bowiem 600 uczniów) pozwolił na wychwycenie pewnych cech charakterystycznych oraz różnic pomiędzy młodzieżą, która przyznała się do popełnienia przestępstwa oraz tymi, którzy takich doświadczeń nie mieli.

Przeprowadzone badanie pozwoliło również na weryfikację aktualnego trendu przestępczości wśród młodzieży związanego z płcią. Trend ów obserwowany jest w statystykach nieletnich, policyjnych oraz sądowych. Wynika z niego, iż w ostatnich latach zmienił się zasadniczo udział dziewcząt i kobiet zarówno wśród przestępstw stwierdzonych, jak i w statystyce skazań. Uzyskany wynik wydaje się nieco zaskakiwać, gdyż okazało się, że do popełnienia co najmniej jednego przestępstwa przyznawał się co czwarty chłopak i niemalże co druga dziewczyna. Wy tłumaczenia zjawiska szukać można we wspomnianych wcześniej zmianach w strukturze przestępczości, a więc faktycznym wzroście zachowań przestępczych w populacji dziewcząt. Innym wytłumaczeniem może być również fakt, iż dziewczęta chętniej przyznawały się do pewnych zachowań niż chłopcy.

Oprócz zachowań niezgodnych z prawem, w badaniu wyodrębniono trzy rodzaje zachowań ryzykownych. Było to picie mocnego alkoholu, używanie narkotyków, dopalaczy lub palenie marihuany oraz noszenie przy sobie niebezpiecznych przedmiotów mogących posłużyć jako broń (pałka, nóż, łańcuch itp.). Ustalono, że młodzież, która popełniła przestępstwo zdecydowanie częściej piła mocny alkohol, częściej też eksperymentowała z substancjami odurzającymi niż młodzi ludzie z grupy kontrolnej. Istotny również okazał się związek pomiędzy spożywaniem alkoholu a używaniem środków odurzających. Oznacza to, że młodzież, która spożywa mocny alkohol częściej też eksperymentuje z substancjami odurzającymi.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na całe spektrum obserwowanych zachowań ryzykownych, bądź to przestępczych młodzieży. Podkreśla się bowiem, że im bardziej „rozlane” zachowania przestępcze na różne dziedziny życia oraz towarzyszące im zachowania ryzykow-

¹³⁵ Test χ^2 ($\chi^2_{(2, N=160)}=6,462$; $p=0,040$). Siła związku jest niska (V Kramera= $0,201$; $p=0,040$).

ne (picie alkoholu, używanie narkotyków), tym bardziej zaburzone funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie i tym trudniejsza praca resocjalizacyjna. Ponadto należy zwrócić uwagę, że w prezentowanym badaniu brali udział ludzie młodzi (15-19 lat), jeżeli już teraz u niektórych występuje kumulacja zachowań przestępczych, obejmujących różne sfery życia to prawdopodobieństwo dalszej pogłębionej „kariery przestępczej” jest dość wysokie.

Interesujące również wydają się informacje dotyczące częstości ujawniania zachowań młodych ludzi, zarówno tych przestępczych jak i ryzykownych. W badaniu ustalano kim były osoby, które dowiedziały się o tego typu zachowaniach oraz zwracano uwagę na ponoszone z tego tytułu konsekwencje (prawne bądź społeczne). Zakładano, że im szybsza i wyraźniejsza reakcja rodziców, społeczności lokalnej na dane zachowanie ryzykowne lub niezgodne z prawem tym większa szansa na jego wygaszenie i niepojawienie się w przyszłości. Wśród zachowań jawnych, (które dominowały u młodzieży z grupy kontrolnej) o zdarzeniu dowiadywały się pojedyncze osoby i byli nimi najczęściej rodzice, a więc cała społeczność lokalna nie była zaangażowana w dany problem. Na podstawie analizy uzyskanych danych empirycznych można powiedzieć, że młodzież dokonująca czynów niezgodnych z prawem ponosiła zdecydowanie poważniejsze oraz obejmujące wiele płaszczyzn funkcjonowania konsekwencje, co poniekąd jest oczywiste, gdyż jest związane z rodzajem i powagą popełnionych czynów.

W przeprowadzonym badaniu opracowano cztery wskaźniki będące miarą tzw. „dobroci środowiska lokalnego” i były to: pozytywne relacje badanego z miejscem zamieszkania, pozytywne relacje mieszkańców, cechy ekologiczne okolicy oraz przejawy bądź niewystępowania na jej terenie zachowań niezgodnych z prawem. Uczniowie, którzy popełnili przestępstwo w nieco niższym odsetku wskazywali na swój pozytywny stosunek do miejsca, w którym mieszkają oraz znacznie gorzej oceniali relacje sąsiedzkie w swojej okolicy niż młodzi ludzie, którzy przestępstwa nie popełnili. Również pod względem cech ekologicznych okolicy, a więc obserwowalnych przejawów zaniedbania (graffiti na ścianach, występowanie opuszczonych lub zaniedbanych budynków) młodzież popełniająca przestępstwa zdecydowanie częściej wskazywała, że w ich miejscu zamieszkania występują tego typu miejsca. Co ciekawe, młodzi ludzie, którzy popełnili przestępstwo zdecydowanie częściej wskazywali, iż w ich okolicy występuje również problem przestępczości. Szczególnie widoczne różnice zaobserwowano wśród osób, które przyznały się do sprzedaży narkotyków lub do udziału w bójce lub pobiciu. Z ich perspektywy zagrożenie przestępczością w miejscu zamieszkania było najwyższe. Można więc się zastanawiać, czy faktycznie osoby te mieszkają w tak niebezpiecznych miejscach pod względem przestępczości, czy też sami dokonywali oni przestępstw (sprzedaży tychże narkotyków lub pobic) właśnie w swojej okolicy, a młodzież popełniająca inne czyny (głównie przeciwko mieniu) robiła to poza miejscem swojego zamieszkania.

Ponadto uczniów, którzy przyznali się do popełnienia przestępstwa charakteryzował aktywny sposób spędzania czasu wolnego. Zdecydowanie częściej wskazywali oni, że wolą swój wolny czas spędzać w gronie rówieśników. Przypuszczać można więc, że w gronie tym dokonywane były również przestępstwa, a ich charakter mógł być impulsywny i częściowo powiązany ze spożywaniem alkoholu.

Interesujący oraz w pewnym sensie zaskakujący jest fakt, że uczniowie, którzy popełnili przestępstwo zdecydowanie częściej odpowiadali, że lubią chodzić do szkoły. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na inne funkcje jakie pełnić może szkoła, oprócz edukacyjnej. Jest to również miejsce spotkań z rówieśnikami, młodzież z grupy eksperymentalnej cechowało bardziej towarzyskie usposobienie, co znalazło potwierdzenie w preferencjach spędzania swojego czasu wolnego. Jak już o tym wspomiano, młodzież z grupy kontrolnej wybierała częściej spędzanie czasu wolnego z rodziną natomiast młodzież z frakcji eksperymentalnej z grupą znajomych. Brak było różnic pomiędzy porównywanymi grupami młodzieży pod względem częstości powtarzania klasy, zaobserwowano natomiast istotne różnice pod względem częstości wagarowania.

Jednym z wyjaśnień przestępczości, szczególnie tej skierowanej przeciwko mieniu jest czynnik ekonomiczny. Zła sytuacja materialna, niezaspokojenie potrzeb, braki podstawowych dóbr w rodzinie, popychać mogą do zachowań niezgodnych z prawem. Analiza uzyskanych danych wskazuje jednak, że obie porównywane grupy młodzieży charakteryzowały się zbliżoną sytuacją materialną. Interesujące wydaje się więc dlaczego jedni uczniowie dokonywali przestępstw (szczególnie tych przeciwko mieniu), a drudzy nie.

Otrzymany wynik interpretować można rodzajem niezaspokojonych potrzeb. Grupa ludzi młodych popełniających przestępstwa charakteryzowała się mniejszą liczbą innych zdarzeń losowych dotyczących rodziny, również pomimo braku pracy rodziców czy gorszej sytuacji ekonomicznej rodziny, np. warunki mieszkaniowe oceniane były jako złe tylko przez około 5% badanych. W grupie młodzieży, która nie popełniła przestępstwa warunki mieszkaniowe jako złe oceniło około 21% uczniów. Przypuszczać więc można, że młodych ludzi z analizowanych grup różnicuje rodzaj niezaspokojonych potrzeb. W zbiorowości młodzieży z grupy kontrolnej mogą to być potrzeby pierwszego rzędu związane z zapewnieniem jedzenia, ubrania, podstawowych warunków mieszkaniowych i sanitarnych takich jak ogrzewanie, ciepła woda lub toaleta. W zbiorowości uczniów, którzy popełnili czyn niezgodny z prawem potrzeby te miały nieco inny charakter i dotyczyły sfery ekonomicznej, lecz w zakresie ponadpodstawowych potrzeb. Jest to o tyle istotne, że w środowisku nastawionym na konsumpcję liczy się nie tylko posiadanie pewnego podstawowego dobra, np. obuwia, odzieży czy innych przedmiotów niezbędnych do funkcjonowania czy nauki, lecz istotna jest marka, rodzaj, cena, a więc wskaźniki statusu społecznego (w tej sytuacji również grupowego).

W przeprowadzonym badaniu sprawdzano jakie były symptomy stresu ostrego i przewlekłego związanego z funkcjonowaniem rodziny oraz weryfikowano czy istnieje związek pomiędzy stresem a dokonywaniem przez młodzież przestępstw. Analiza empiryczna uzyskanych odpowiedzi dostarczyła interesujących, a nawet można powiedzieć zaskakujących wyników, gdyż jak się okazało to młodzież z grupy kontrolnej częściej narażona była na oddziaływanie stresorów. Otrzymany obraz różnorodnych zdarzeń, z którymi zmagają się młodzi ludzie wydaje się również nieco zaskakiwać, szczególnie w odniesieniu do skali problemów oraz ich rozpowszechnienia w badanych frakcjach.

Ustalono, że prawie 60% badanych w obu grupach przeżyła śmierć bliskiej im osoby, co trzeci uczeń z grupy kontrolnej oraz prawie co drugi z eksperymentalnej zetknął się z długotrwałą lub poważną chorobą rodzica lub innej bliskiej osoby. Również dość częstym zdarzeniem była długotrwała lub poważna choroba samego badanego (odpowiednio co piąty lub co czwarty uczeń). W literaturze podkreśla się, że istotnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie młodego człowieka może być strata jednego z rodziców. W porównywanych grupach wśród młodzieży, która wchodziła w konflikt z prawem takie doświadczenia miał co 11 badany uczeń, a w grupie kontrolnej już co piąty.

Ważnym aspektem, na który należy zwrócić uwagę jest przemoc w rodzinie. Podkreśla się, że dzieci doznające przemocy, agresji lub obserwujące takie zachowania w ich najbliższym otoczeniu same w przyszłości stosowały będą takie „metody wychowawcze” względem własnych dzieci. Jak również nie będą potrafiły nawiązać prawidłowych relacji z partnerem powielając wyuczone schematy z dzieciństwa opierające się na agresji, dominacji i przemocy¹³⁶. W grupie eksperymentalnej 11% uczniów wskazało, że w domu dochodzi do awantur oraz bójek pomiędzy rodzicami, a 12% odpowiedziało, że oni sami są adresatami tychże awantur lub wobec nich kierowano przemoc fizyczną. W zbiorowości kontrolnej co czwarty badany odpowiedział, że w jego domu dochodzi do aktów przemocy między rodzicami. W takim samym odsetku udzielono odpowiedzi, że przemoc fizyczna kierowana była wobec nich.

Warto w tym miejscu podkreślić, że być może wyodrębnione wskaźniki (czynniki ryzyka związane z przeżywanym stresem w rodzinie) okazały się czynnikami „chroniącymi badanych” (tzw. buforowymi). W sytuacji problemowej, w której rodzina zmagająca się ze śmiercią jednego z jej członków, chorobą, brakiem pracy, skrajnym ubóstwem czy nieobecnością rodzica (rozwód, separacja, wyjazd do pracy) powodowało to mobilizację młodych ludzi oraz przypuszczać można zogniskowanie uwagi na problemach i możliwościach pomocy oraz wsparcia rodzinie nie zaś na zachowaniach przestępczych. Znalazło to potwierdzenie w sposobie spędzania wolnego czasu. Młodzież dokonująca czynów niezgodnych z prawem preferowała spędzanie wolnego czasu wspólnie z grupą znajomych natomiast młodzież z grupy kontrolnej samotnie lub z rodziną.

¹³⁶ C. R. Hollin, D. Browne, E. J. Palmer, *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*. Gdańsk 2008.

Znalazło to szczególne potwierdzenie w odpowiedziach na pytanie o sposób spędzania wolnego czasu. Osoby, które wskazywały, że w rodzinie występuje np. przemoc istotnie częściej wskazywały, że czas wolny spędzają w domu z rodziną. Oczywiście taki stan rzeczy może mieć różne źródło. Po pierwsze w kontroli spędzania czasu wolnego przez rodzica stosującego przemoc, po drugie niechęci samego badanego do wychodzenia na zewnątrz rodziny, aby nie pokazywać, że coś się w niej dzieje złego, czy też wewnętrzne przekonanie o potrzebie bycia na miejscu, aby ochronić innych członków rodziny - najczęściej matkę lub rodzeństwo - przed sprawcą przemocy.

Podsumowując warto zauważyć, że przeprowadzone badania empiryczne dostarczają ciekawych informacji zarówno o rozpowszechnieniu zachowań niezgodnych z prawem wśród młodzieży. Pokazują sytuację młodzieży zarówno w środowisku szkolnym, jak i lokalnym ze szczególnym uwzględnieniem środowiska rodzinnego, jego funkcjonowania i czynników stresowych, które mogą być z nim związane. Uzyskane dane nie tylko potwierdzają więc aktualność klasycznych już badań kryminologicznych dotyczących młodzieży, ale wnoszą też nową perspektywę jaką jest odwołanie się do zachowań ryzykownych, w tym szczególnie do używania narkotyków oraz ekspozycji młodych ludzi na zdarzenia o charakterze stresowym.

Bibliografia

- A. Bałandynowicz, *Wzorce medialne w kształtowaniu agresji dzieci i młodzieży*, „Pedagogika Społeczna” 2009, nr 3-4.
- S. Batawia, *Młociani i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii” 1965, tom 3.
- J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2001.
- B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, A. Więcek-Durańska, *Odpowiedzialność nieletnich przed sądem rodzinnym lub na zasadach określonych w art. 10§2 k.k. – Analiza kryminologiczna*, „Archiwum Kryminologii” 2012, tom XXXIV.
- P. J. Frick, *Developmental Pathways to Conduct Disorder*, “Child Adolescent Psychiatric Clinic North America” 2006, 15.
- B. Gruszczyńska, M. Marczewski, P. Ostaszewski, A. Więcek-Durańska, *Przestępczość pozakodeksowa*, Warszawa 2015: niepublikowany raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości.
- P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wolters Kluwer business, Kraków 2005.
- C. R. Hollin, D. Browne, E. J. Palmer, *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*. GWP, Gdańsk 2008.

- A. Jaros, R. Jaros, *Czynniki ryzyka i czynniki chroniące związane z zachowaniami problemowymi – przegląd badań prowadzonych w Polsce*, w: J. E. Kowalska (red.), *Zapobieganie wykluczeniu z systemu edukacji dzieci i młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Perspektywa pedagogiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- E. Kiliszek, *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, 21.
- V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2013.
- M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce*. Zakamycze, Kraków 2001.
- A. Kossowska, *Makrospołeczne uwarunkowania przestępczości młodzieży – zarys problemu*, w: (red.), A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. Rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007.
- J. Koziński (red.), *Nowe Idee w Psychologii*, GWP, Gdańsk 2009.
- M. Lis-Turlejska, *Stres traumatyczny - koncepcje i badania*. Instytut Psychologii PAN, Warszawa 1998.
- J. J. McWhirter, B. T. McWhirter, A. M. McWhirter, E. M. McWhirter, *Zagrożona młodzież*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPAMEDIA, Warszawa 2008.
- K. Ostaszewski, A. Rustecka-Krawczyk, M. Wójcik, *Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów I-III, RAPORT dla szkół i władz oświatowych Warszawy z realizacji drugiego etapu badań p.n. „Rola czynników ryzyka i czynników chroniących w rozwoju zachowań problemowych u młodzieży szkolnej. Badania warszawskich gimnazjalistów”*. Warszawa 2009. http://www.parpa.pl/download/Raport_IPiN_2009_07MAC_popr%20final.pdf [dostęp: 30.12.2017]
- Z. Ostrihanska, *Rozmiary nieprzystosowania społecznego uczniów warszawskich szkół podstawowych*. „Archiwum Kryminologii” 1982, tom 8-9.
- M. B. Pecyna, *Rodzinne uwarunkowania zachowania dziecka w świetle psychologii klinicznej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1998.
- A. Piekarska, *Przemoc i krzywdzenie „za szkolną bramą” - programy psychoprofilaktyczne*. w: G. Katry, E. Sokołowska (red.). *Rola i zadania psychologa we współczesnej szkole*. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- M. Plopa, *Anxiety dynamics in sea isolation: Family determinants*. „Polish Journal of Social Science” 2007, 2(1).
- I. Pospiszył, *Patologie społeczne*. PWN, Warszawa 2009.
- A. Siemaszko, B. Gruszczyńska, M. Marczewski, *Atlas przestępczości w Polsce*, T. 5. Oficyna Naukowa, Warszawa 2015.
- K. Skrzypińska, *Relacje rodzinne a dobrostan psychiczny w perspektywie*. w: (red.), T. Rostowska, A. Jar-mołowska, *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego*. Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010.

- J. Włodarczyk-Madejska, *Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych*, Raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2016. https://www.iws.org.pl/pliki/files/W%C5%82odarczyk-Madejska%20J_Stosowanie%20%C5%9Brodka%20wychowawczego.pdf [dostęp: 30.12.2017]
- J. Włodarczyk-Madejska, *Przestępczość nieletnich i sądowa reakcja na nią w świetle danych statystycznych*, w: (red.), K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst, *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, Warszawa 2017.
- A. Więcek-Durańska, *Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym – wybrane zagadnienia*. „Prawo w Działaniu”. Sprawy karne, 16/2013.
- D. Wójcik, *Młodociani sprawcy rozboju*, „Archiwum Kryminologii” 1972, tom 5.
- M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1973.

ABSTRACT

Psychosocial risk factors for youth crime

Crime is a multidimensional social phenomenon, important for the whole society. For years, researchers have been conducting research to increase knowledge about the factors responsible for criminal behavior and to look for such factors that play a positive (protective) role. Depending on the leading research trend, such factors were sought in the individual's characteristics or in the external environment (family, local environment). Many studies have also been devoted to verifying external signs and genetic deviations indicating predisposition to criminal behavior. Some scientists also point to neurobiological factors, in particular the prevalence of mental disorders in the population. Currently, the trends of research are taken from many fields of science. It is emphasized, however, that every human behavior is determined not only by his personality, but also by the environment in which he is located. The issue of crime is more important when this phenomenon applies to children and young people. The analysis of available statistical data on criminal offenses committed by minors shows that this issue is a significant social problem. In 2015, in court statistics there were over 12 000 criminal offenses committed by juvenile offenders and over 14 000 court judgments on demoralization of minors. Furthermore it stresses that the age of young people committing crimes significantly decreased.

The aim of the study was the evaluation of prevalence and analysis of determinants of „risk factors” in the etiology of criminal acts. Risk factors are defined as individual personal properties, environmental characteristics and mutual interactions between them. In the statistical sense, risk factors are properties that coexist with abnormal behavior or precede its formation. Based on knowledge about risk factors, we can try to estimate the occurrence of certain negative phenomena, including for example committing offenses by young people. It should be emphasized that the emergence of risk factors does not necessarily lead to negative consequences, but they increase the risk of their occurrence.

The study used a self-report questionnaire, psychological tests and an interview. The obtained empirical material allowed to capture certain characteristics and differences between the youth

who admitted committing the crime and those who did not have such experiences.

The work consists of two parts. The first is a theoretical justification of the subject matter of research. The second is empirical and includes a description of the method and the results of research and their discussion and interpretation.

The survey was conducted on a group of students aged 15-19 years, using three methods (survey research using psychological tests, self-study report and the interview).

Thus obtained results allowed to show the current trend of youth crime related to gender and the prevalence of risk behaviors (drinking strong alcohol or drug use). Analyses were also a number of environmental factors, and on the basis of indicators developed "the goodness of the local environment." Analyses showed that there were features differentiating the family of the young people. The collected research material allowed to show the differences between the two groups of young people and to isolate psychosocial risk factors which youth crime.

Słowa kluczowe: czynniki ryzyka, badanie typu self-report, przestępczość młodzieży

Key words: risk factors, self-report survey, youth crime